

Fjends Herreds Selvejerbønder.

Af
SVEND AAKJÆR.

I vore ældre Lensregnskaber har vi en Kilde, der ikke blot er af Betydning for Studiet af Selvejerbønder og Krongods, men som ogsaa rummer Oplysninger af stor Vigtighed for Forstaaelsen af ældre Tidens Landbrugsforhold i det hele. Dette gælder især de Regnskaber, der ligger forud for Frederik 2.s Regeringstid, idet denne Konges udstrakte Mageskifter bragte en Mængde gammelt Krongods bort fra Kronen, og derigennem forstyrrede de oprindelige Forhold i betydelig Grad. Bedst belyst er derfor de gamle Ejendoms- og Skatteforhold ved de Len, hvorfra vi har bevaret Regnskaber fra før 16. Aarh.s Midte, og et af disse Len, Halds Len, skal derfor her gøres til Genstand for en grundigere Undersøgelse.

Det første Spørgsmaal, der melder sig ved en saadan Undersøgelse, er: Hvor mange Selvejere var der i 16. Aarh.s første Halvdel?

Her har jeg foreløbig valgt et enkelt Herred i Lenet, Fjends Herred, fordi jeg ved temmelig indgaaende Beskæftigelse med netop dette Herreds Lokalhistorie bedst har kunnet danne mig et Overblik over Egnens ret udviklede Selvejeforhold, der nok kan volde den ikke stedkendte Forsker adskillige Bryderier.

Skal man forsøge at besvare det ovenfor stillede Spørgsmaal om Antallet af Selvejerbønder, er man henvist til at opsøge de Poster i Lensregnskaberne, der nævner »Kronens Bønder« og disses Afgifter, og vi støder da først paa

Lister over Skatteydelse, bestaaende af Smør og Lam, i Regnskaberne 1541, 1542, 1544 og 1545. Da Posterne har en noget afvigende Ordlyd i de 4 Regnskaber, vil det være nødvendigt at citere dem til Sammenligning i deres Helhed.

1541.

Ffientz herit Kronnens Bønder

Kronnens bønder.....	2 ¹ / ₂ tønner smør
.....	40 lam
Knud Anderssen i dalsgord.....	1 tøn smør
Niels Anderssen i Halsko	¹ / ₂ tøn smør
Summa lateris	Smør 4 tønner lam 40

1542.

Fientzherit

41 Bøndher huer } en wett smør }	er 2 ¹ / ₂ tønner
lam i for ^{ne} herit.....	41
Knud i dalsgordt.....	1 tøn smør
Niels i Halskou.....	¹ / ₂ tøn smør
iegiberig	1 pd. 6 marc.

1544.

Fientzherrit Bønnder

Item Smør.....	2 ¹ / ₂ td. smør
Item lam.....	40

1545.

Her har Skriveren paa et af Bladene øverst skrevet Nørlyng Herreds Afgifter, derefter ladet en større Plads staa aaben, for saa paa Foden at skrive:

Ffientzherit

60 Bøndher.....	2 ¹ / ₂ tønner smør
Och	40 lam.

Dette er imidlertid blevet overstreget med noget lysere Blæk, og med samme lyse Blæk er skrevet højere oppe paa Siden:

Fyendtzherritt

Item 60 bønder huert enn veth Smør.....	Er 2 ¹ / ₂ t ^r
.....	40 lam.

Paa Grundlag af den sidste Post, som gengives: Fjends Herred, 60 Bønder hver en »Otting« Smør er $2\frac{1}{2}$ Tønde, har Thomas Bang¹ angivet Antallet af Selvejerbønder i Fjends Herred til 60. Denne Post har Bang sammenlignet med en Liste over »Forhøjning« paa Bøndergods for Middelsom, Sønderlyng, Nørlyng og Fjends Herreder, hvoraf han erfarede, at Bøndergodset i Fjends Herred bestod af 52 Gaarde (skal være 51). Da man nu turde antage, at nogle af de Gaarde, der blev forbrudt efter Klementsfejden, og som Forhøjelseslisten omhandler, var blevet genindløst, var det naturligt for Bang at vælge Maksimumsopgivelsen 60. Det har ligget nær for Bang at antage Listens veth for en Forkortelse af Otting, men for den der veed, at vætt i Egnens Folkemaalsudtale er Formen for Ordet Vægt, ligger det nærmere at opfatte Ordet som Smørmaalet en Vægt. Dette Maal nævner Arent Berntsen² da ogsaa som karakteristisk for netop denne Egn, idet han i sin Liste: Maal og Væct under Viborg-Maal eller Sættings-Maal omtaler, at en Væcte Smør udi Fientz H. er 30 Marker Smør. I Følge samme Kilde var 1 Pund Smør = 24 Marker, og af Halds Lens Jordebog 1599³ fremgaar det, at 20 R Smør der i Lenet udgjorde 1 Td. Det ses da heraf, at en Vægt Smør var $\frac{1}{2}$ Otting eller $\frac{1}{16}$ Td., 60 Vægte altsaa $3\frac{3}{4}$ Tønde, saa at Ligningen 60 Vægte = $2\frac{1}{2}$ Tønde ikke stemmer. Ligger Fejlen nu i Bøndernes eller Tøndernes Antal?

Først lægger vi Mærke til, at med Undtagelse af den sidste Opgivelse følges Antallet af Lam og Antallet af Bønder ad, idet naturligvis hver Bonde ydede et Lam. Vi faar da 5 Opgivelser med Tallene 40 og 41 mod kun een med Tallet 60, og der kan derfor næppe være Tvivl om, hvilken Opgivelse vi bør følge, saa meget mere som 40 Vægte Smør = 1200 Marker = 50 Pund netop er lig med

¹ H. T. 8 R. VI, 189.

² Danmarck-Norgis fructbar Herlighed II, 485 ff.

³ R. A.

2½ Tønde. Regnskabet stemmer nøjagtigt, og naar 1545 har 60, er det den lettest tænkelige Skrivefejl, nemlig en Ombytning af Romertallene L og X, LX (60) for XL (40). Selv Regnskabet 1542, der har Tallet 41, og som derfor skulde have Summen 2½ Td. + 1 Vægt, kan vi bringe til at stemme nøje, saafremt vi tør formode, at den Afgift, der opføres sidst: Egebjerg 1 Pund 6 Marker, er en forglemt og bagefter tilføjet Post. Denne Post udgør jo netop de 30 Marker, som mangler i Summen, for at den skal stemme, og det ligger da nær at antage, at vi her har den Vægt Smør, som lagt til de 2½ Tønde udgør 41 Vægte¹.

Der synes saaledes ikke at være nogen Tvivl om, at der i Fjends Herred i Aarene 1541—46 fandtes 40 eller 41 Kronens Bønder, som hver ydede en Afgift til Hald paa 1 Vægt Smør og 1 Lam, hvorimod det med al mulig Sikkerhed tør fastslaas, at det ene Sted, hvor vi finder Tallet 60, foreligger der en simpel Fejlskrift.

En anden Post, der beskæftiger sig med Bøndergodset, er en Gruppe af Lister for 5 Herreder i Lenet, der opfører hver skatteydende Bonde, d. v. s. Selvejrbonde, for sig med hans Afgift og med Angivelse af Sogn og By, hvor hans Gaard er beliggende². Efter Listen for Fjends Herred var der her 1545 ialt 37 skatteydende Bønder, der hver gav 9 sk. Vinterskat og 4½ sk. Sommerskat, derimod nævnes til Trods for Overskriften aarlig Skat og Ledingspenge Ordet Leding ikke i Listen.

Den tredje Post i Regnskaberne, der beskæftiger sig

¹ Hvorfor 1541, 1544 og 1545 nævner 40 Bønder, mens 1542 nævner 40 + Egebjerg, skal ikke kunne afgøres. Dog skal der peges paa, at Manden i Egebjerg i disse Tider vides at have været baade Herreds- og Delefoged, og som saadan utvivlsomt til Tider skattefri. Se Barner: Familien Rosenkrantz 189; T. 11,266.

² Overskriften er: Nørliøgherridt, Bøndergotz, Leydinge, och dagisgierningis Penninghe; Fientzherrit, Register paa orlige Skat oc Leydingspenninge aff Bøndergotz; Morss Leenn, Ophøringhe paa Skat och Leydinge aff Bøndergotz wdj Sonderherridt; Nørherridt wdj Morss, Bønder Scat oc Leydinghe; og Kronnens Leydinge Bøndergotz, Rintzherridtt.

med Bøndergodset, er de ovenfor omtalte Forhøjelseslister. Thomas Bang har paa ganske overbevisende Maade gjort klart, at de indeholder Oplysninger om de Bønder, der ved Overgangen til Kroneeje fik deres Bondeskyld forhøjet, og at man derfor kunde have Grund til at antage, at de deri nævnte Bønder havde været Selvejere umiddelbart før Klementsfejden. Her melder sig imidlertid det Spørgsmaal: Er de Jordebogsafgifter, der nævnes i disse Lister over »Forhøjning« paa Bøndergods eller paa Bondeskyld, den Afgift hvortil Godset blev forhøjet, eller den hvormed den tidligere Bondeskyld blev forhøjet? De her omhandlede Gaarde var gamle Selvejergaarde, jordegne Bondegaaarde, Bøndergods, men blev altsaa nu forbrudt til Kronen og skulde derfor fremtidig yde Landgilde til Hald i Stedet for deres tidligere Bondeskyld.

Hvad er Bondeskyld? Først skal der gøres opmærksom paa, at det betyder en Skyld, der ydes til Bonden¹, ligesom Kroneskyld er Skyld til Kronen. Men nøjere defineret: Bondeskyld var den Skyld og Landgilde, som en Selvejergaard var i Stand til at yde sine Ejere udover de offentlige Skatter og Herlighedsafgifter: Skat, Leding, Herlighed, Kroneskyld og andre Kroneafgifter, og den blev fastsat efter Lensmandens og Samfrændernes Tykke. Der var nemlig kun een Bonde, der skulde besidde d. v. s. være Bruger af en Selvejergaard, men han skulde saa gøre sine Medarvinger Fyldest med visse Landgildeydelse, den saakaldte Skæppeskyld; Summen af Skæpper i Skæppeskylden udgør saaledes Selvejergaardens Bondeskyld². Men ligesom

¹ Se f. Eks. Halds Amts Matrikel 1664 (Matrikelsark.), hvor Udtrykkene: giver i Bondeskyld og: skylder til Bonden bruges i Flæng ved jordegne Bondegaaarde.

² Odenske Reces 1539 ²⁴/₆ § 11, jfr. Københavnske Reces 1547 ⁶/₁₂ § 32 (Kolderup-Rosenvinge: Gl. da. Love IV, 195, 231); Koldingske Reces 1558 ¹³/₁₂ § 40 (Secher C. C. D. I Nr. 1; jfr. Nr. 476, § 1); endelig Da. Lov 3—12—1. Et godt Eksempel paa Taksation til Bondeskyld fra Salling har vi i kgl. Rettertingsdom af 1604 ¹⁷/₆ (Secher: Rettertingsdomme 1595—1604, 600 ff.; jfr. 1537 ¹⁴/₃, Kancelliregistranter, 36: Skæppeskyld ydes med 12 Samfrænders Tykke).

en Gaard var mindre værd »mellem Brødre«, inter cognatos, end mellem fremmede, inter extraneos¹, idet den skulde tilbydes Frænderne billigere og før end andre, saaledes var Bondeskyld sikkert ogsaa lempeligere end anden Landgilde, og Kronen kunde derfor ønske at faa Skylden forhøjet.

Forhøjelseslisten for 1542 ser da f. Eks. saaledes ud (kun Kornskylden opføres, og her skal det erindres, at 1 Byskæppe i Fjends Herred var 6 Skæpper, 1 Tønde var 7 $\frac{1}{2}$ Skæppe):

Anders Sort i Vrove.....	5	Byskp. Rug	(30 Skp.)
Chr. Sørensen i Sjørup.....	5	—	(30 —)
Søren Madsen i Fly.....	1	Pund ²	(15 —)
Niels Jensen i Aakær.....	5 $\frac{1}{2}$	Byskp.—	(33 —)
Søren Jensen i Resen.....	4	—	(24 —)
Simon Mouridsen ibidem.....	4	—	(24 —)
Jens Pallesen ibidem.....	4	—	(24 —)
Nis Brun i Rabes.....	3 $\frac{1}{2}$	—	(21 —)
Jens Pedersen i Høgild.....	3 $\frac{1}{2}$	—	(21 —)
Maren Thomasdatter ibidem.....	3 $\frac{1}{2}$	—	(21 —)

En Liste fra 1544 nævner f. Eks.:

Anders Lett [i Fly].....	6	Byskp. Rug	(36 Skp.)
Chr. Christensen i Sparkær.....	6	—	(36 —)

I 1544 og 1545 findes to Lister over Forhøjelse paa Kronens Bøndergods i Fjends Herred; disse Lister synes at omfatte samtlige Kronens Bønder, som fik Forhøjelse (51). Heri staar de ovennævnte Gaarde for følgende Kornskyld:

Gaarden i Vrove.....	3 $\frac{1}{2}$	Byskp.	(21 Skp.)
— - Sjørup.....	3 $\frac{1}{2}$	—	(21 —)
Søren Madsen i Fly.....	2	—	(12 —)
Niels Jensen i Aakær.....	5	—	(30 —)
De 3 Gaarde i Resen, hver.....	3 $\frac{1}{2}$	—	(21 —)
Rabes Gaard.....	3	—	(18 —)
De 2 Gaarde i Høgild.....	3	—	(18 —)
Anders Lett i Fly.....	6	—	(36 —)
Gaarden i Sparkær.....	6	—	(36 —)

¹ Aarhusbogen, S R D VI, 424 ff.

² 1 Ø Rug og Byg er 2 Tønder = 15 Skp. = 2 $\frac{1}{2}$ Byskp.

Som man ser, staar de alle med Undtagelse af de to, der fik Forhøjelse 1544, lavere end i 1542. Vil vi være klare over, om Forhøjelseslisten angiver Summen hvormed eller Summen hvortil Jordebogsafgiften blev forhøjet, maa vi undersøge disse Gaardes Jordebogsafgifter i senere Kilder. Thomas Bang, der behandlede alle Lenets Gaarde under eet, og som betegner sin Afhandling som hvilende paa en Udnyttelse af Lensregnskaberne, kunde ikke ud fra disse alene naa til et sikkert Resultat m. H. t. Bondeskyl- dens Størrelse. Den, der er i Stand til at gaa mere i De- taljer og til nøje at bestemme og følge hver enkelt Gaard i de senere Tidens Skøder, Mageskifter og Matrikler, vil naa til det Resultat, at Forhøjelseslisterne (for Kornskyl- dens Vedkommende) indeholder den Jordebogsafgift, hvor- til Gaardene blev forhøjet.

Jævnfører vi først Listerne med den lettest tilgængelige Jorde- bog, Halds Amts Matrikel 1662¹, ser vi de ovennævnte Gaarde deri staa for følgende Kornskyld (Numrene er Gaardenes Matri- kelsnumre i Kristian 5.s Matrikel 1688², tilføjet af mig):

Tidl. Anders Sort (Vrove Nr. 5)	3 ¹ / ₂	Byskp. Rug (21 Skp.)	
— Chr. Sørensen (Sjørup Nr. 3)	5	— — (30 —)	
— Søren Madsen (Fly Nr. 16)	2	— — (12 —)	
— Niels Jensen (Aakær Nr. 1)	5	— — (30 —)	
4 Gaarde i Resen, hver	3 ¹ / ₂	— — (21 —)	
Enkeltgaarden Rabes	3	— — (18 —)	
2 Gaarde i Høgild, hver	3	— — (18 —)	
Gaardene i Sparkær	6	— — (36 —)	
— Anders Lett (Fly Nr. 12)	6	— — (36 —)	

Altsaa, med Undtagelse af Gaarden i Sjørup, der følger Listen 1542, følger de alle Listen 1544; ingen Gaard er højere i Landgilde. Denne Liste omfatter altsaa den fulde Kornskyld³, ikke blot et Forhøjelsestillæg til en tidligere Kornskyld.

¹ R. A.

² Matrikelsark.

³ Derimod betegner flg. Post »1 Gaas 2 Høns« sikkert, at Gaardens Bondeskyl- d er blevet forhøjet med disse Species.

Heller ikke, hvis vi vil undersøge Landgildeopgivelserne i de mellem 1544 og 1662 liggende Kilder (Skøder og Mageskifter, Lenets Jordebøger 1599 ff.), naar vi et afvigende Resultat¹.

Gaarden i Sjørup ydede efter kgl. Mageskifte 1563 5. Apr.² 3½ Byskp. Rug. Niels Jensens Gaard i Aakær ydede efter kgl. Mageskifte 1579 11. Maj³ 5 Byskp. Rug. Sparkær Gaarde ydede efter kgl. Mageskifte 1576 15. Septbr.⁴ 6 Byskp. Rug. Efter kgl. Pantebrev 1568 21. Oktbr.⁵ ydede Anders Letts tidligere Gaard (Nr. 12 i Fly) 2 Pund 6 Skp. Rug d. v. s. 6 Byskp., Gaardene i Resen ydede 1 Pund 6 Skp. Rug d. v. s. 3½ Byskp., og Rabes Gaard ydede 1 Pund 3 Skp. Rug d. v. s. 3 Byskp.

Altsaa i 1563 — kun 18 Aar efter den sidste Forhøjelsesliste 1545 — yder Gaardene den Landgilde, Forhøjelseslisten angiver, og ikke mere.

Vi kan nu sammenfatte de tre Listers Meddelelser om Kronens Bønder i Fjends Herred: Forhøjelseslisterne 1544 og 1545 nævner 51 Bønder, Skattelisten 1545 37 og Smørlisten 1542 41. Hvorledes skal vi bringe Overensstemmelse mellem disse tre Opgivelser? Indeholdes de 37 og de 41 i de 51, eller er det kun delvis de samme Bønder der nævnes i Listerne? Her maa man søge Hjælp i en Metode til Identificering af Bøndergaarde og -gods, hvorved en bestemt Gaard kan paavises gennem skiftende Kilder og Tider, i det hele taget en Metode, hvorved der kan skabes historisk Kontinuitet i forskellige Kilders Meddelelser om samme Egn. En saadan Metode, uden hvilken man næppe vil kunne naa mange Hanefjed frem i en Egns Historie, før man standses, har jeg andetsteds søgt at fremstille⁶,

¹ Jeg citerer her, som overalt i Afhandlingen, Skøder og Mageskifter efter de Kilder, der ligger til Grund for Kronens Skøder og Kancelliets Brevbøger, nemlig originale Skøder og Mageskifter, de forskellige Rækker Kancelliregistre eller Kopibøger: Registre paa alle Lande (forkortet R.), Tegnelser paa alle Lande (T.), Jyske Registre, (J. R.), Jyske Tegnelser (J. T.). Kronens Skøder nævner nemlig ikke Landgilden.

² R. 8,43.

³ Orig. Kronens Mageskifte Nr. 398.

⁴ J. R. 1, 362.

⁵ Orig. Top. Saml. p. Perg. Morso Norre-H.

⁶ Skivebogen 1919 ff. »Fly Gaarde«.

saaledes at Begrundelsen af den maa søges der. Her skal Metoden betragtes som givet og forsøges anvendt paa det foreliggende Tilfælde, til Løsning af disse Spørgsmaal: Hvor mange Kronens Bøndergaarde var der i Fjends Herred paa Klementsfejdens Tid og hvilke? Blot bliver Metoden her progressiv i Stedet for, hvad den ellers principielt bør være, retrograd, fra det sikre tilbage mod det uvisse, idet jeg her maa tage mit Udgangspunkt ved den forholdsvis gamle Kilde, Lensregnskaberne 1541—46, og søge at føre de deri nævnte Gaarde ned imod Tider, hvorfra vi har fyldigere Oplysninger om dem. Ligesom ovenfor har jeg tilføjet Gaardenes Matrikelsnumre fra 1688.

De 37 Bøndergaarde i Fjends Herred, der 1545 ydede Sommer- og Vinterskat var følgende:

Resen Sogn, Rabes Gd.....	1 Gde
— Høgild By Nr. 2, 4, 5.....	3 —
— Resen By Nr. 3, 4, 5, 7.....	4 —
Vridsted S., Egebjerg Gd.	1 —
Vrove S., Vrove By Nr. 5, 6, 7.....	3 —
— V. Børsting By Nr. 6.....	1 —
— Sjørup By Nr. 3, 4.....	2 —
Fly S., Fly By Nr. 5, 6, 7, 10, 11, 12, 16, 17, 18.....	9 —
— Aakær By Nr. 1.....	1 —
— Bregendal Gd.....	1 —
Kobberup S., Søby By Nr. 1.....	1 —
— Gamskær Gd.....	1 —
Højslev S., Vinkel By.....	1 —
— Svenstrup By.....	1 —
Ørum S., Ørum By.....	2 —
Borris S., Sparkær By.....	3 —
Gammelstrup S., Fusager By Nr. 2, 5.....	2 —

Ialt .... 37 Gaarde

Som ovenfor nævnt var der 51 Bønder i Listerne over Forhøjelsen af „Bøndergodset“ baade 1544 og 1545. Undersøger vi disse Lister nøjere, vil vi finde, at i dem mangler 3 af de Gaarde, der betaler Sommer- og Vinterskat i Følge ovenstaaende Liste, og vi naar da til et Tal 54. De 3 Gaarde, der mangler, er Selvejer-

gaarden gl. Baggesgaard i Fly (Nr. 11) og Selvejergaarden Egebjerg i Vridsted Sogn; de har øjensynlig begge to købt sig fri ret hurtigt efter Inddragelsen. Den tredje Gaard der mangler er Fly Kirkebol (Nr. 18). Her er Aarsagen utvivlsomt den, at Kronens Rettigheder i Gaarden indskrænkede sig til Skat og Leding, mens den egentlige Kornskyld tilhørte Kirken og Stiftet; der har derfor ikke været nogen Landgilde at forhøje. De 17 Gaarde, som Forhøjelseslisterne nævner ud over de 37 i Skattelisten, er følgende:

Vrove S., Amstrup Bol.....	1 Gde
Fly S., Fly By Nr. 8	1 —
Resen S., Resen By Nr. 8	1 —
— Torp Gd.....	1 —
Borris S., Sparkær.....	1 —
Ørum S., Ørum By.....	1 —
Kobberup S., Søby By, 1 Bol (under Gamskær) ...	1 —
Dommerby S., Dommerby By Nr. 1, 6, 11, 12, 15 ...	5 —
— Over Jegstrup Gd.....	1 —
Højslev S., Højslev By.....	4 —
Ialt .... 17 Gaarde	

De 41 Gaarde, der ydede 1 Vægt Smør og 1 Lam hver, er ikke specificeret i Regnskaberne, men vi har Grund til at antage, at de indeholdes i de 54 Gaarde. Hertil kommer Dalsgaard i Dommerby S. og Halskov i Højslev S., der nævnes sammen med „Kronens Bønder“, hver med en større Smørafgift til Hald, den første paa 1 Td. Smør, den anden paa $\frac{1}{2}$ Td.

Endnu et fjerde Sted i Lensregnskaberne synes der at foreligge en Fortegnelse over Kronebønder, nemlig i en Liste over „Rostningshaure aff Ffientzherit“ 1541. Denne Liste har 37 Afgifter paa 4 Td. Havre (= 30 Skp.), 9 paa 2 Tdr. (= 15 Skp.), 1 paa 2 Tdr. 5 Skp. (= 20 Skp.), 1 paa 2 Tdr. 4 Skp. (= 19 Skp.), 1 paa 12 Skp. og endelig 1 paa 6 Skp. Blandt Afgifterne paa 2 Tdr. maa det mærkes, at Niels Skade i Højslev staar opført paa to forskellige Steder i Listen for ialt $2 \times 2 = 4$ Tdr., og at Knud Pedersen og Niels Pedersen, der hver staar for 2 Tdr. paa to forskellige Steder, ligeledes beboede een Gaard (Nr. 17 i Fly). Mads Skrædder i Fly (Nr. 16), der ogsaa staar for 2 Tdr., synes tidligere at have udgjort en skattefiskal Enhed med Vestergaard i Fly (Nr. 8). Muligt er det da, at ogsaa de øvrige Bønder med under 4 Tdr. i Afgift (hvoraf 3 ikke kan nærmere stedfæstes i Herredet), kan have hørt sammen og udgjort hele Gaarde med 4 Tdr. Havre

i Afgift. Vi vilde nemlig i saa Fald faa en rund Afgift paa 4×48 Tdr., idet 48 Tdr. Havre netop er en Læst Korn, der atter svarer til det gamle Maal 1 Mark Korn (24 Ørtug). Om det oprindelig kan have forholdt sig saaledes, kan dog ikke fastslaaes med Bestemthed. Blot saa meget tør siges, at de 48 Gaarde, der ydede Rustningshavre 1541, synes at have tilhørt Kronens Bøndergods, og at Normen var, at 1 Gaard ydede 4 Tdr. Havre (30 Skp. Havre = 5 Byskp. Havre = $\frac{1}{12}$ Mark Korn, 1 Pund Korn). I Listen mangler imidlertid en Del af de andetsteds nævnte Kronebønder, saaledes f. Eks. Egebjerg, 1 Gaard i Vrove, 3 Gaarde i Fly, Brengedal, 3 Gaarde i Ørum, 2 Gaarde i Højslev og 1 Bol i Dommerby. Til Gengæld nævnes der enkelte flere Bønder end andre Steder, f. Eks. Svansø Gaard i Skive Landsogn, Povl Bonde i Fly (Nr. 11) og Maren Kristenskone (der ligeledes nævnes i Fly 1525). Vi naar saaledes til det Resultat, at de fleste af de i Havrelisten nævnte Bønder, maaske alle, er Kronens Bønder, men ikke alle Kronens Bønder findes i Listen.

Vi kan nu paany sammenfatte Lensregnskabernes Meddelelser om Kronens Bønder i Fjends Herred: Der var mindst 51, sandsynligvis 54, der tilhørte Bøndergodset, der var 48, der ydede Rustningshavre, der var 41, der ydede 1 Vægt Smør og 1 Lam, og der var 37, der ydede 9 sk. Vinterskat og $4\frac{1}{2}$ sk. Sommerskat. Desværre giver Regnskaberne ikke Oplysninger om den specielle Ledingsskat og dens Størrelse¹. Hvem af de 54 der var Kronens Bønder d. v. s. Selvejere, og hvem der var Kronens Tjenere d. v. s. Fæstere, kan vi endnu ikke afgøre, da Listerne ikke synes at sondre mellem disse to Kategorier. Man tør dog maaske gaa ud fra, at de Bønder, der ikke betaler Skat og Leding, tilhører Kronens Fæstegods, mens de andre tilhører Kronens Skattegods.

Gaar vi fra de ældste Lensregnskaber en Snes Aar tilbage i Tiden, møder vi en fortrinlig Kilde til Viborg Stifts Historie, et Skattemandtal fra 1524², der synes at nævne

¹ Jeg henviser her een Gang for alle til Erik Arups Afhandling om Leding og Ledingsskat i H. T. 8 R. V, 184 ff.

² Konningis Schatt aff Viiborig Stiet, schreffuitt Anno mdxxiiij. Och op boren Anno mdxxv aff thisse effterschreffne xi herriither Melsom-

de fleste Bønder i Fjends Herred, ordnet efter de Godsherrer de hører under. Det suppleres for flere Sogne af et Mandtal af samme Art fra 1525, der dog ikke er saa fuldstændigt, og hvor Bønderne opføres sognevis uden Hensyn til Godsherrer.

Dette Mandtal af 1524 nævner følgende Grupper af Bønder og Kronetjenere i Fjends Herred:

Bønder og Kronetjenere i Fly Sogn	
Bregendal.....	1
Fly By ¹	10
Aakær ¹	1
	12 Bønder
Bønder og Kronetjenere i Resen Sogn	
Rabes Gd.....	1
Høgild By.....	1
Resen By.....	6
	8 Bønder
Vrove Sognebønder	
Vrove By.....	3
Sjørup By.....	1
	4 Bønder
Skive Sognebønder og Kronetjenere	
Svansø Gd.....	1
Nørre Kisum.....	1
[Dommerby S.]	
Jegstrup Gd.....	1
Dalsgaard.....	1
Dommerby By.....	4
	8 Bønder

herriitt, Sønderliøng H., Narliøng H., Hensthe H., Gislom H., Rijndz H., Fijentz H., Hønborrig H., Rødiøng H., Norre H. och Harre H. Ther xx mend skulde giffue xxx marc, per martinn hegellundt. Pk.: Adskillige Stkr. kgl. Indtægtsregnskaber fra Kristian 2.s og Frederik 1.s Tid. Jeg har grundigere behandlet enkelte Afsnit i Fly Gaarde. Jvfr. Frederik 1.s danske Registranter 200.

¹ Fly By Nr. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 15, 16, 17; Aakær By Nr. 1. Se Fly Gaarde.

Bønder og Kronetjenere i Kobberup Sogn	
Søby By	3
Gamskær Gd.	1
	4 Bønder
Borris Sognebønder	
Sparkær By.....	6
[Gammelstrup S.]	
Fusager By.....	2
	8 Bønder
Ørum Sognebønder	
Ørumgaard.....	1
Ørum By.....	2
[Højslev S.]	
Højslev By.....	2
Halskov Gd.....	1
Vinkel By.....	1
Svenstrup By.....	1
	8 Bønder

Ialt Bønder og Kronetjenere 52.

Mærkeligt er det at se, hvorledes Bønderne udgør Grupper, hvis Tal er delelige med 4, Grupper paa 4, 8 eller 12. Dette er formodentlig ikke helt tilfældigt, men behøver dog ikke at være andet end en Lægdsinddeling efter det i Datidens Skatteteknik fulgte Princip: den rige hjælpe den fattige, og kan staa i Forbindelse med, at 20 Mand skulde udrede et Skattebeløb paa 30 Mk.

Skattemandtallet 1524 indeholder dog ikke alle de Selvejerbønder, vi kender fra de senere Kilder, det er maaske en Gruppering af de Bønder, der var pligtige at betale Ekstraskatter og Landehjælp. En saadan Gruppering kan dog meget vel være baade fast og gammel, idet det ikke er sjældent selv i sene Ekstraskattemandtaller fra 17. Aarh. at se Bønderne grupperet efter ældgamle Tredings- eller

Fjerdingsinddelinger¹, som vel næppe heller er uden Forbindelse med de gamle Skipæn- og Havneinddelinger. En af de Gaarde i Mandtallet 1524, som siden er forsvundet i Lensregnskabernes Lister, er Nr. 15 i Fly (nu: Ørbækgaard). Den kan bestemmes med temmelig Nøjagtighed, dels ved sin Plads i Listen, der nævner Bønderne efter deres Gaardes Plads i Byen fra Øst til Vest, dels ved sin Jordebogsafgift endnu 1662 paa 30 Marker (1 Vægt) Smør. Denne Gaard synes imidlertid allerede inden 1544 at være blevet bortskødet fra Kronen (rimeligvis til Estvadgaard, der ejede den 1629), og derfor er dens øvrige gamle Selvejerafgifter blevet ophævet, om den nogensinde har haft flere. Den ligger da ogsaa i Bol sammen med 3 Selvejergaarde i Byen, Nr. 6, 7 og 18, med hvilke den udgør et af Fly Bys 5 Bol (Hverresbol); dette kan ikke siges at være et uomstødeligt Bevis for, at den oprindelig var Selvejergaard som sine Bolsbrødre, men det er hyppigst Tilfældet og kan støtte en saadan Antagelse. Man lægger desuden Mærke til, at de to Gaarde Dalsgaard og Halskov, der findes opført i Lensregnskaberne sammen med Kronens smørydende Bønder, men indtager en Særstilling ved at yde 16 og 8 Vægte i Stedet for 1, ogsaa her i Mandtallet findes nævnt under Skive Sognebønder og Kronetjenere og Ørum Sognebønder.

Paafaldende er det i det hele taget, at Bønder i Skive Landsogn og Dommerby Sogn nævnes under eet som Skive Sognebønder, at Bønder i Borris og Gammelstrup Sogne kaldes Borris Sognebønder, og at Bønder i Ørum og Højslev Sogne kaldes Ørum Sognebønder. Det er beklageligt, at der heller ikke her sondres imellem Listens to Kategorier Bønder d. v. s. Selvejere og Kronetjenere eller -fæstere. Man kan næppe gaa ud fra, at Bønder og Kronetjenere er Betegnelse for ganske de samme Begreber, saaledes at Selvejerbønderne opfattedes som Kronens Fæstere. At i alt Fald Ledingsbønderne har været opfattet og nævnt som

¹ Se f. Eks. Skivehus Lens Ekstraskatte-Mandtaller 1610 ff. for Saltings 4 Herreder.

Kronens Bønder er ganske utvivlsomt; man taler om Kronens rette Ledingsjord, om Konninges Leding af en Selvejergaard, og ved en og samme Selvejergaard nævnes Kroneskyld (d. v. s. Herlighed til Hald) modsat Bondeskyld. Fordi Selvejerne var Kronens Ledings- og Skattebønder, var man dog næppe berettiget til at betegne dem som Kronens Tjenere (Fæstebønder), saa hermed menes sikkert Kronens og Kongens private Fæstegods i Herredet.

En nærmere Sammenligning mellem denne Liste og Lensregnskaberne vil nu vise, at Mandtallet 1524 nævner følgende Antal Bønder flere (+) eller færre (÷) end Lensregnskaberne 1541--46:

Fly By	+ 1	Høgild By	÷ 2
Resen By	+ 1	Torp	÷ 1
Nørre-Kisum	+ 1	Højslev	÷ 2
Søby	+ 1	Egebjerg Gd.	÷ 1
Sparkær	+ 2	V.-Børsting	÷ 1
	<u>+ 6</u>		<u>÷ 8</u>

De 6 overskydende kan nok forklares. Fly By Nr. 15 er ovenfor omtalt som sandsynligvis bortskødet. Sparkærs 2 Bønder boede hver paa en af Byens 4 Gaarde sammen med en anden Bonde. Nørre-Kisum blev øde før 1544, hvad der ses af et kgl. Brev af 1544 15. Juli¹, hvorved Oluf Munk fik Ejendomsbrev paa Svansø, Dalsgaard, Halskov Gd. og et øde Byggested kaldet Nør Kisom. De to Bønder, een i Resen (Jens i Ookiar) og een i Søby (Peder Skiøtt) har antagelig beboet to mindre Bolssteder, som nævnes i senere Kilder². Om Grunden til de 8 Bønders Udelukkelse kan imidlertid ikke siges stort. Det maa dog erindres, at Bønder, som ved Tingsvidne kunde bevise deres Uformuenhed til at betale de paabudte Ekstraskatter, altid blev udelukket af Mandtallerne og i senere Tider maa søges i Bilagene dertil; og da Bilagene mangler her,

¹ R. 1,106.

² Jf. senere, Lensjordebogen 1599.

kunde man eventuelt tænke sig, at de manglende Bønder har været udelukket enten i deres Egenskab af Herreds-, Dele- eller Budfogeder eller som uformuende.

Den næste større Kilde vi møder, er Halds Lens ældste Jordebog fra 1599¹, og vi har Haab om at kunne bygge Bro fra de ældre Lensregnskaber 1546 og hertil over de mellemliggende halvthundrede Aar ved Hjælp af de talrige store Mageskifter mellem Krone og Adel fra Frederik 2.s Tid².

I Lenets Jordebog træffer vi nu baade de gamle Bispøbønder med de for dem ejendommelige Afgifter: Koskat og Gammelmarks-Afgifter, og de gamle Kronebønder med deres karakteristiske Afgifter, foruden en Del tidligere Adelsbønder, der kom til Kronen efter 1546. Vi er i Stand til at forfatte følgende Liste over Kronens Bønder 1599 og deres specielle Kroneafgifter, med Udeladelse af de almindelige Jordebogsafgifter, Kornskyld, Smørskyld og andre Bede³. (Se næste Side).

Vi ser, at Afgifter paa 30 Marker Smør og 1 Lam endnu er bevaret ved de fleste af Gaardene. Sommer- og Vinterskatten er forhøjet fra 4¹/₂ og 9 sk. til 6 og 12 sk. Ledingskatten specificeres og synes normalt at udgøre enten 2 eller 4 sk.. Enkelte Gaarde yder Leding, men ikke Sommer- og Vinterskat, et enkelt Bol i Resen yder kun Vinterskat og Leding, men ingen Sommerskat.

Desuden optræder her en ny Kroneafgift i Form af Hestegæsteri. Den er imidlertid snarest af temmelig gammel Dato og nævnes fra flere forskellige Egne af Landet under lidt varierende Navne. Fra Udbyovre i Gerlev Herred kendes Gaarde, der yder Leding og Hesteleding, den første udgør 6 sk., den sidste 3 Skp., altsaa øjensynlig en Kornafgift⁴. Lensmanden paa Hald faar Tilladelse til at

¹ Et ældre Brudstykke 1594 indeholder kun gejstligt Gods.

² Jfr. Thomas Bangs Oversigt H. T. 9. R. I, 1—42.

³ Matrikelnumrene fra 1688 er stadig tilføjet af mig.

⁴ Kancellireg. 1535—50, 398, 1549 ¹⁰/₂.

Kroneafgifter i Halds Lens Jordebog 1599
for Fjends Herred.

Sogn	By (el. Gaard betegnet Gd.)	Matr. Nr. 1688	Marker Smør	Lam	β Leding	alb. Leding	β Sommerskat	β Vinterskat	alb. Vinterskat	Hestegæsteri
Resen.....	Resen.....	3	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	4	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	5	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	7	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	8	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	6			1				16	2
do.....	Rabes Gd.....		30	1	2		6	12		8
do.....	Høgild.....	2	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	4	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	5	30	1	2		6	12		8
do.....	Over Torp Gd.		30	1	2		6	12		6
do.....	Neder Torp...		30	1	2		6	12		6
Vrove.....	Vrove.....	5	30	1	4		6	12		8
do.....	do.....	7	30	1	4		6	12		8
do.....	do.....	6	30	1	2		6	12		8
do.....	V.-Børsting....	6	30	1	2		6	12		8
do.....	Amstrup Gd..				2					4
Kobberup....	Gamskær Gd...		21		2		6	12		6
do.....	Søby.....	1	30	1		4				6
do.....	Søby Bol ¹		24	1	2 ^{1/2}		4 ^{1/2}	15		
Fly.....	Fly.....	11	30	1	2		6	12		10
do.....	do.....	5	48	1	2		6	12		8
do.....	do.....	6	48	1	2		6	12		8
do.....	do.....	7	48	1	2		6	12		8
do.....	do.....	8	48	1	2					6
Vridsted.....	Vridsted.....	4	30	1	2		6	12		8
do.....	Egebjerg Gd...		30	1	4		6	12		12
Dommerby...	Dommerby....	1	30			4				6
do.....	do.....	6	24		4					6
do.....	do.....	11	30			4				8
do.....	do.....	12	30			4				8
do.....	do.....	15	30			4				4
Gammelstrup.	Fusager.....	2	30	1	2		6	12		8
do.....	do.....	5	30	1	2		6	12		8

¹ Matrikuleret under Gamskær 1668.

tage 8 sk. dansk for hver Hest Gæsteri, formedelst den store Trang paa Korn blandt Bønderne i Halds Len 1556¹, altsaa ogsaa i Fjends Herred var Hestegæsteriet en Kornafgift. Det kendes fra baade Halds og Skivehus Amter og kan utvivlsomt findes hele Landet over. I Dejret, Tved S., Mols H. tales der 1661 om 5 Hovheste Gæsteri. Det afløstes 1662 i Fjends Herred med 1 Td. Havre for 1 Hest Gæsteri². Det fremgaar da heraf, at Hestegæsteri er en Kroneafgift af tidligere Selvejerbønder, som i Fjends Herred afløstes med 1 Td. Havre eller 8 sk. dansk af hver Hovhest. Dette Hestegæsteri kan nu i Jordebogen 1599 tydeligt ses at være afhængigt i Størrelse af Kornskylden; foruden af Kronens Bønder ydes det af nogle faa andre Gaarde i Herredet, om hvilke vi ellers ikke veed med Sikkerhed, at de har staaet i Forbindelse med Kronen. Det var 4 Gaarde i Vridsted og 2 i Kobberup, som kom til Kronen 1578 fra Laurids Skram. Dette Gods tilhørte 1524 Mogens Lauridsen Løvenbalk til Tjele, og formodentlig tidligere hans Farfar, Landsdommeren Jens Nielsen Løvenbalk til Avnsbjerg, der vides at have haft Gods andetsteds i Herredet³. Dels var Løvenbalkerne jo af kongelig Afstamning, dels var Jens Nielsen L. en trofast Varetager af Dronning Margretes Interesser, saa det er derfor ingenlunde usandsynligt, at Løvenbalkerne har faaet disse 6 Gaarde fra Kronen, saa at deres Hestegæsteri stammer fra den Tid, da de var i Kronens Eje. Regnes disse Gaarde med, bliver det samlede Antal Hovheste for Fjends Herred 288.

I denne Liste faar vi nærmere Rede paa de 2 Bol, der allerede synes at nævnes i Mandtallet 1524, Nr. 6 i Resen, og et Bol i Søby (under Gamskær Gd.), desuden er tilkommet 1 Gaard i Vridsted By (Nr. 4). Mens Afgifterne ved Gaarden i Vridsted er ganske regelmæssige, er de ret usæd-

¹ Kanc. Brevb. 1556 ⁵/₆.

² R. A. Præsteindberetn. 1661 fra Aarhus Stift; Matrikelen 1662.

³ Trevad Mølle og Vikariegården i V. Børsting; se Dipl. Viberg 205; Kancelliregistranter 1535—50, 388.

vanlige ved de to Bol. Nr. 6 i Resen yder 16 alb. = $5\frac{1}{3}$ sk. Vinterskat og 1 sk. Leding i Stedet for det normale 12 sk. og 2 sk., ialt kun $6\frac{1}{3}$ sk. Skat og Leding for det sædvanlige 20 sk.. Denne Sum maa formentlig være fremkommet derved, at dette Bol er opstaaet ved en Deling af en tidligere Ledingsgaard, hvis øvrige Part maaske er blevet øde. I Følge Registratur paa Viborg Stifts Breve¹ fandtes der tidligere et Brev af 1533, at Biskop Stygge Krumpen med flere Ridemænd efter Kongens Befaling haver sagt Ejermænd i Resen i Fald for en Gaards Eje, som de haver rebet Bispen fra i samme Resen; mulig angaar Brevet denne Gaard.

Bolet i Søby, som siden blev lagt under Gamskær, ydede $2\frac{1}{2}$ sk. Leding ($1\frac{1}{4} \times$ det normale 2 sk.), $4\frac{1}{2}$ sk. Sommerskat ($\frac{3}{4} \times 6$ sk.) og 15 sk. Vinterskat ($1\frac{1}{4} \times 12$ sk.). Her er formodentlig en Del af en tidligere Gaards Skatter blevet lagt over paa Bolet. Ældste Arkivregistraturer omtaler et Stokkenævne af 1548, at Gamskær Gaard og et Bol i Søby haver været Kronens Ledingsgods, og haver Bønder haft samme Gods altid udi Hævd². Frederik 2. pantsatte 1568 21. Oktbr. bl. a. Gamskær med et Bol i Søby til Fru Mette Oxe, Hans Bernekows Efterleverske³. Begge Gaarde synes da at have ydet 15 sk. Penge, d. v. s. 9 sk. Vinterskat + $4\frac{1}{2}$ sk. Sommerskat + $1\frac{1}{2}$ sk. Leding.

Gaarden i Vridsted kaldtes Storgaard, laa nær ved Kirken, og synes at have haft Forbindelse med Gaarden Egebjerg⁴. Til Gaarden hørte et Hus nærmest Kirken, hvortil dens Ejere trak sig tilbage, naar de afstod Gaarden. Et ganske parallelt Forhold synes at have foreligget i Nabo-byen Fly⁵: en Storgaard nær ved et Aftægtshus, kaldet »Slottet«. Da Henrik Larsen⁶ nylig har paaapeget, at ikke

¹ Æ. D. A. II, 223.

² Æ. D. A. II, 233. Jfr. ndnfr. S. 48: Bregendal og et halvt Bol i Fly.

³ Orig. i Top. Saml. p. Perg. Morsø Nørre-H.

⁴ Utrykt Landstingsdom 1554 $\frac{4}{8}$, Top. Saml. p. Papir, Fjends H. Egebjerg Nr. 1.

⁵ Se »Fly Gaarde«.

⁶ Aarb. f. n. O. H. 1918, 254, 256 279.

ganske faa Landsbykirker ligger udfor en større Gaard i Byen, som enkelte Steder kan synes at have været Ladegaard til en Stormandsgaard, der laa i mere tilbagetrukket, fornem Fjernhed fra sin Bondeby, er det maaske to Bekræftelser af denne Regel, vi her har for os. Den omhandlede Gaard i Vridsted kaldes i Landstingsdommen »then store Gaard«, paa Udskiftningskortet 1794¹ Stoergaard.

Disse Gaarde var ikke nævnt i Lensregnskaberne, men desuden er det værd at mærke sig, at en Del af Gaardene er forsvundet fra Lenets Jordebøger siden 1545. De fleste af disse Gaarde vil man dog sikkert kunne finde i Kronens Skøder og Mageskifter fra det mellemliggende Tidsrum. Da vi navnlig savner Oplysninger om den specielle Ledingsskats (og ogsaa Hestegæsteriets) Størrelse ved disse Gaarde, fordi disse Afgifter ikke opføres i Listen 1545, vil det sikkert lønne sig at opsøge de manglende Gaarde.

Af Gaardene i Fly Sogn forblev Fly By Nr. 5, 6, 7 og 8 under Kronen (deres Navne er nu Østergaard, Lerpøtgaard, Herregaard og Vestergaard). Nr. 10 (Svalegaard) nævnes allerede 1514², da Bonden Laue Laurissen pantsætter Halvdelen af sin Gaard Suallergord til Herredsfogden Christern Jenssen i Smolderupgaard for 100 Mark rede Penge og forpligter sig til at yde 4 Bysk. Rug i aarlig Skyld. I Frederik 1.s Registrant³ nævnes Law Lawssen i Fløø hans Skødebrev paa en Gaard i Fløø (c. 1524—30). 1516 oplader Cristiern Jenssen i Smullerup gord Gaarden til Niels Clemetssen paa Avnsbjerg, af hvem han har annammet og oppebaaret 100 Mark danske Penge i Konninges Ledinghe for Gaarden⁴, og i 1518 faar Herredsfogeden Cristiern Jenssen Skødebrev paa denne Kronens Gaard, at nyde som frit Bondegods, dog med saa Skel, at han til Kronen aarligen skal give saadan Skat og Leding, som der af Arild plejer og bør afgange med Rette⁵. Efter Klementsfejden var denne Gaard blandt de forbrudte Selvejrgaarde. I 1568 pantsættes den til Fru Mette Oxe⁶, og dens Kroneafgifter er

¹ Matrikelsarkivet og Vridsted By har hver et Eksempplar.

² Top. Saml. p. Perg. Fjends H. 38.

³ Erslevs Udg. 409, 48.

⁴ Top. Saml. p. Perg. Fjends H. 37. J. T. 1,335 b.

⁵ Trykt i Suhms ny Saml. I, 279.

⁶ Jfr. ovfr. S. 45.

da 30 Marker Smør, 1 Lam, 12 Heste Gæsteri og $16\frac{1}{2}$ sk. Penge (d. v. s. $9 + 4\frac{1}{2} + 3$), dens Skyld stemmer med Listerne 1544 og 1545 i Lensregnskaberne. 1578 26. Oktbr. mageskiftede Kongen Gaarden bort,¹ „som udi Skipper Klements Opløb er bleven forbrudt og ikke siden er igenkøbt“, til to Brødre fra Vium, Lysgaard H., der havde overdraget Kronen deres Anpart i en jordegen Bondegaard. De skulde fremtidig af Svalegaard yde 5 Byskp. Rug til Hald til aarlig Kronestyld, ellers bortfaldt alle øvrige Kroneafgifter, og med denne Kronestyld opføres Gaarden i alle senere Lensjordebøger.

Fly By Nr. 11 (gl. Baggesgaard, nu Baggesdam), opførtes ikke i Lensjordebøgerne 1544 og 1545; men i 1541 og 1556² nævnes en Selvejer Pouill Bund i Fløø, som ikke kan have boet andre Steder end her, og Gaarden kaldes endnu 1683 for Bundgaard³ ved Siden af sit egentlige Navn, Baggesgaard, skønt ogsaa Svalegaard var „Bundgaard“ d. v. s. Selvejergaard siden 1578. Denne Gaard synes da at være blevet genindløst efter Klementsfejden, men nævnes atter i Lensjordebogen 1599 med sine Kroneafgifter 30 Marker Smør, 1 Lam, 2 sk. Leding, 6 sk. Sommerskat, 12 sk. Vinterskat, 10 Heste Gæsteri; den var paa dette Tidspunkt og senere en jordegen Bondegaard.

Fly By Nr. 12 (Storgaard) blev pantsat sammen med Svalegaard 1568 til Fru Mette Oxe og ydede det samme som den, altsaa 30 Marker Smør, 1 Lam, 12 Heste Gæsteri og $16\frac{1}{2}$ sk. Penge. Den kom fra Kronen 1578, 22. Juli⁴, idet Kongen da skødede den til Kansleren Niels Kaas til Taarupgaard (i det nordøstlige Fjends Herred), og 1583 25. Oktbr. synes Kansleren at have faaet ogsaa Kroneafgifterne tilskødet⁵.

Fly By Nr. 15 (nu Ørbækgaard) maa allerede tidligt være blevet bortskødet (mellem 1524 og 1544), antagelig til Estvadgaard, der i alt Fald ejede den 1629, og som synes allerede tidligt at have ejet to andre Gaarde i Byen (Nr. 13 og 14, nu Bækgaard og Mosegaard).

De to gamle Kronens Bøndergaarde i Fly Nr. 16 (nu Hørmedled) og Nr. 17 (nu Ny Baggesgaard) mageskiftede Kongen bort til Viborg Kapitel 1579 18. Maj for Øregaard (Vorde S.

¹ J. R. 2, 254 b.

² Lensregnskabets Liste over Rustningshavre og Dipl. Viberg. 317.

³ Præsten Anders Paaskes Ekstrakt bag i Fly Markbog (Nr. 1375, Matr.-Ark.).

⁴ J. R. 2, 125; jfr. Kronens Skøder I, 178.

⁵ J. R. 3, 559.

Nørlyng H.)¹. De ydede da $1\frac{1}{2}$ sk. Leding, $4\frac{1}{2}$ sk. Sommerskat, 9 sk. Vinterskat og Gæsteri (Hestegæsteri?); Gaardene kaldtes senere Viborg Kapitels Skiftegoods eller Fællesgoods (Communia Bona).

Gaarden Bregendal i Fly Sogn blev ogsaa pantsat til Fru Mette Oxe 1568 og ydede da 15 sk. Penge ($1\frac{1}{2} + 4\frac{1}{2} + 9$) og 12 Heste Gæsteri. Under Bregendal hørte Halvparten af Kirkebol i Fly (Nr. 18), der nævntes i Sommer- og Vinterskatslisten 1545. Den anden Halvpart af Kirkebol var Bispens gamle Gods (ydede Koskat), og denne Deling, som aabenbart allerede fandtes før 1482², fremkaldte hyppige Retstrætter mellem Hald og Bonden paa Bregendal; blandt andet dømte Landsdommeren, Hr. Otte Krumpen, der selv var Lensmand paa Hald, 1552 10. Septbr. imellem Kirkebol og Bregendal³. Bonden paa Bregendal beviste med gamle Breve af 1482, 1515³ og 1538, at den ham tilliggende Jord paa Fly Mark og Enge ($\frac{1}{6}$ af Hverres Bol) havde ligget til Bregendal af Arild og var Kronens rette Ledingsjord. Brevet fra 1538 var et Vidne af Skursnævninge i Fjends Herred, som berettede, at de altid havde oppebaaret 2 Grot til Leding af Bregendal og 1 Grot af den Jord og Eng, som Bregendal har i Fly Mark. Vi ser heraf, at de $1\frac{1}{2}$ sk., som Bregendal ydede i Leding 1568, er Afløsning for 2 Grot, og Ledingsafgiften af Kirkebol var da sandsynligvis $\frac{3}{4}$ sk., maaske 1 sk., nemlig 1 Grot. Bregendal blev siden tilskødet Kansleren Niels Kaas 1578 6 Novbr.⁴; gennem hans Datter Anne Kaas kom den en Tid til Ulfelderne paa Moesgaard, men kom tilbage til Kaaserne, indtil Ingeborg Kaas g. m. Mikkel Jensen Ravn selv tog Bopæl paa Gaarden efter Fru Thale Kaas (Johan Anreps).

Aakær Nr. 1 (Nørgaard) blev 1579 11. Maj⁵ tilskødet Kanslerens Broder, Bjørn Kaas til Staarupgaard (Højslev S. Fjends H.) og ydede da $13\frac{1}{2}$ sk. lybsk ($4\frac{1}{2} + 9$) i Sommer- og Vinterskat og $1\frac{1}{2}$ sk. Ledingspenge.

Gaardene i Resen S. var en kort Tid pantsat til Fru Mette

¹ J. R. 2, 510.

² Fremgaar af, at der i Landsdommerens Dom Top. Saml. p. Papir, Fjends H. Bregendal Nr. 2, af 1552, fremlægges et Brev af Bregendals daværende Ejer, hvoraf det ses, at hans Hustrus Farfar for 70 Aar siden pantsatte Jorden til Fly Kirke en kort Tid for 7 Lødigmark.

³ En Lovhævd paa Bregendal bevaret i Original, Top. Saml. p. Perg., Fjends H. Bregendal Nr. 1.

⁴ Orig. Kgl. Mageskifte 366.

⁵ Orig. Kgl. Mageskifte 398

Oxe sammen med de ovenfor nævnte, men forblev ellers under Kronen. Gaardene i Vrove By, Nr. 5, 6, 7 forblev ligeledes under Kronen; af dem var Nr. 6 (Søndergaard) oprindelig jordegen¹, men blev efter Klementsfejden bortforlenet 1552 10. Maj² til Kantor Niels Friises Hustru i Viborg. Allerede 1560 31. Aug. blev den imidlertid bortskødet til en Borgerske i Viborg, hvem den arveligen var tilfalden³. Hun skulde nyde den, eftersom den med Urette var blevet antaget for forbrudt Gods udi sidste fremgangne Fejde, den Tid Bøndergods blev forbrudt til Kronen; dog skulde hun og hendes Efterkommere gøre og give deraf til Kronen slig Tynge og Afgift, som der af Arilds Tid gjort og givet er af andet Bøndergods der sammesteds. Ogsaa Vester-Børsting Nr. 6 blev under Kronen. De to Gaarde i Sjørup, Nr. 3 og 4, mageskiftede Kronen bort til Fru Magdalena Banner til Krabbesholm 1563 5. Apr.⁴; de ydede da hver 1½ sk. Leding, 9 sk. Vinterskat, 1/16 Tønde Smør (d. v. s. 1 Vægt), 1 Lam, 12 Heste Gæsteri, men, som det synes, ingen Sommerskat.

Amstrup Gaard opføres endnu 1599 med sin gamle Kornskyld, noget formindsket. Jorden synes ikke at have været bebygget før 1544; Kongen erfarer 1580⁵, at der nogen Aar siden forleden skal af ny være bleven opsat et Bygge udi Vrove Mark, kaldes Amstrup, den Tid Hr. Otte Krumpen havde Hald i Forlening (1544—69), med hvilket Bygge Bønderne i Vrove skal storligen være forlagt og fortrængt baade paa Fægang og Ildebrand, det vil sige Kvægdriften og Lyngbjergningen i Heden Syd for Vrove, hvor Amstrup ligger. Derfor har de begæret, at det nye Bygge og Bol igen maatte afskaffes, og Ejendommen at blive under Byen, som den tilforn været haver. Dette bevilges mod, at Bønderne i Vrove tager paa dem den Skyld og Landgilde, som hidtil gik af Bolet Amstrup og yder den til Hald. Her har vi et godt Eksempel paa, hvorledes en Ledingsgaard kan opstaa og atter forsvinde, idet Afgifterne fordeles paa de øvrige Bønder i Byen. Vi ser da ogsaa, f. Eks. i Lensjordebogen 1629, hvorledes de Vrove Bønder deler baade Landgilde og Afgifter ligeligt imellem sig.

For Gaardene i Skive Landsogn kender vi ikke Kroneafgifternes Størrelse, hverken af Svansø, Nørre Kisum eller Gaar-

¹ Nævnes allerede i Tingsvidne 1438, Orig. i Top. Saml. p. Perg., Fjends H. 34; trykt i Rep. 6935.

² R. 5, 377 b.

³ R. 7, 148 b.

⁴ R. 8, 43.

⁵ Kgl. Missive af 1580 ^{25/11} J. R. 3, 179 b.

dene i Byen Braarup, som blev nedlagt 1546¹ til Straf for Deltagelse i Klementsfejden og lagt under Skive Købstad.

De 4 Gaarde i Sparkær, hvoraf 3 betalte Sommer- og Vinterskat 1545, synes samme Aar at have tilhørt Mogens Justesen til Lundgaard (Gammelstrup S. Fjends H.²), som paatænker et Mageskifte med Kongen, der sandsynligvis er kommet i Stand, da Kongen 1566 18. Jan. kan pantsætte dem til Fru Karen Krabbe, Niels Skeels Efterleverske³; de yder da Gæsteri, men ingen Skat eller Leding. Heller ikke da Kongen 1576 15. Septbr. skøder dem til Niels Kaas⁴, nævnes der Skat eller Leding, men blot »andet Gæsteri«.

Gaardene i Højslev og Ørum Sogne ses heller aldrig at have ydet Skat eller Leding; et Kirkebol i Højslev yder ganske vist Herlighed 12 sk. og 1 Svin til Hald, mens Præsten faar Kornskylden; men denne Herlighed er formodentlig en gammel Kirkeafgift. Gaardene skødes fra Kronen til Bjørn Kaas 1563 7. Marts og 1566 2. Juni⁵, men yder ikke Skat eller Leding.

De Gaarde, som med Bestemthed vides at have ydet Ledingsskat i Fjends Herred bliver da 34 i Lensjordebogen 1599. Hertil kommer Fly Nr. 10 (Svalegaard), Nr. 12 (Storgaard), Nr. 17 (Ny Baggsgaard), Bregendal og Bregendals Halvpart af Fly Kirkebol (Nr. 18), Aakær Nr. 1 (Nørgaard), to Gaarde i Sjørup, Nr. 3 og Nr. 4 — ialt 8 Gaarde. Det tør vel nok betragtes som mere end et Tilfælde, naar vi ved Sammenlægning af disse 34 + 8 Gaarde netop naar til Tallet 42. (Jfr. ndfr. 66).

De Gaarde, som med Bestemthed vides at have ydet Sommer- og Vinterskat i Fjends Herred var de i Listen 1545 opførte 37 Bønder. Hertil kommer Bolet i Resen, Nr. 6, der ydede 16 Album Vinterskat, Bolet i Søby (under Gamskær Gd.), der ydede 4½ sk. Sommerskat og 15 sk. Vinterskat, og Nr. 4 i Vridsted, der ydede den normale Afgift 12 sk. Vinterskat og 6 sk. Sommerskat. Ialt vides alt-

¹ R. 1, 108 b; jfr. Dipl. Viberg. 242. Et Sammendrag af Byen Braarups Historie findes i Skive Folkeblad for 1919 ^{22/7}, ^{23/7}.

² J. T. trykt i Da. Mag. 4 R. I, 166.

³ Kancelliets Pantebog 169.

⁴ J. R. 1, 362.

⁵ R. 8, 94 og Orig. Kgl. Mageskifte 199.

saa 40 Gaarde med Sikkerhed at have ydet denne Skat i anden Halvdel af 16. Aarh., og det er muligt, at der ikke har været flere. Blot maa man vist antage, at de to Bol med de uregelmæssige Afgifter er Parter af to større Gaarde med oprindelig fuld og regelmæssig Afgift.

Vi begynder nu at kunne danne os et Overblik over de indviklede Forhold blandt Kronens Bønder og Tjenere i et jysk Herred i 16. Aarh. Der synes at have været mindst 54 Kronens Bøndergaarde, d. v. s. Gaarde, der paa en eller anden Maade vedkom Kronen, af disse var de 42 Ledingsydere, de 40 ydede Sommer- og Vinterskat, de 48 ydede Hestegæsteri, og de 41 ydede hver 1 Vægt Smør og 1 Lam. En Smørafgift ydedes desuden af Dalsgaard, Dommerby Sogn, paa ikke mindre end 16 Vægte Smør (1 Td.) og af Halskov Gaard, Højslev Sogn, paa 8 Vægte ($\frac{1}{2}$ Td.). Mens Dalsgaard var Selvejergaard 1467 og 1514¹, og først 1544 15. Juli blev tilskødet Oluf Munk sammen med Halskov, Svansø og det øde Byggested Nørre Kisum (nu Kludborg, Bilstrup, Skive Landsogn)², kan Halskov ikke oprindelig have været Selvejergaard, idet »Brasses Arvinger«, Arvinger efter Adelsmanden Niels Ovesen Brasse³ skødede Halskov og Halskov Gaard til Højslev Kirke 1437, og denne siges udtrykkelig at have hørt under Stiftet (ikke under Ørslev Kloster). Halskov synes da efter ovenstaaende oprindelig at have været privat Adelsgoods, siden Stiftets Tjener, men ikke Kronens Bonde før i 16. Aarh.

Man kunde maaske have Lov at formode, at de 42 Ledingsbønder dels betalte en Ledingsafløsning, dels den ved Ledingsudbud fastsatte Provianteringsydelse til Ledings-skibet, i dette Tilfælde altsaa bestaaende i Smør og Lam. Naar Bonden i Dalsgaard ydede den store Afgift af 1 Tønde

¹ Æ. D. A. II og V.

² R. 1, 106; se Kancelliregistranter 1535—50, 271.

³ Væbneren Las Brasse nævnes i Majgaard (Højslev S.?) 1495—96. Fru Ciscell Brassis nævnes i Højslev Sogn 1456. Se Æ. D. A., II, 223, 225, 228, 229, 254, 260.

Smør som Afløsning, var det muligvis fordi hans Forgængere i Gaarden var Styrismænd i Fjends Herreds Skipæn. Gaarden Dalsgaard ligger jo oppe ved Fjends Herreds Havnekyst, nær ved Byen Staarup, der har en god lille Baadehavn¹.

En lignende Provianteringsydelse foreligger formentlig i Rinds Herred, hvor Selvejerbønderne ydede Smør under Navn af „Kalø-Yding“. Da Herredet hverken verdsligt eller gejstligt hørte under Kalø, har det maaske været den Udskibningshavn, hvortil Ledingsbønderne skulde yde deres Fetalje. Bønder i Gedsted, Rinds Herred, ses f. Eks. i Matrikelen 1662 at kunne have følgende Kroneafgifter: A yder 10 sk. Leding, 3 Pund Smør i Kaløying, 13½ Heste Gæsteri, 13½ Kande Honning; B yder 4 sk. Leding, 2½ Pund Smør i Kaløying, 6 Kander Honning, 5 Heste Gæsteri; C yder 4 sk. Leding, 2 Pund Smør i Kaløying, 4 Kander Honning, 5 Heste Gæsteri; D (en Halvgaard) yder 2 sk. Leding, 1½ Pund Smør i Kaløying, 3 Kander Honning, 3 Heste Gæsteri; E (en jordeggen Bondegaard) yder 4 sk. Leding, 2 Pund Smør i Kaløying, 4 Kander Honning, 5 Heste Gæsteri. Disse faa Eksempler maa foreløbig være tilstrækkelige til at belyse Arten af Selvejerafgifter i Rinds Herred. Det ses tydeligt af Listen i Rinds Herred, at Ledingsskatten ikke har været uafhængig af Tilliggendets Størrelse. Den normale Helgaard i Gedsted, der ydede 4 sk. i Leding, synes at raade over dobbelt saa meget Jord som den Halvgaard, der ydede 2 sk., mens den førstnævnte anseelige Gaard (A), der beboedes af Delefogeden i Herredet 1662, maa betragtes ikke blot som Helgaard, men som Dobbeltgaard.

At den nøjagtige Fastsættelse af Tallet paa Kronens Bønder, af Beløbet for Sommerskat, Vinterskat og Ledingsafløsning maaske har nogen Betydning ud over et enkelt jysk Herreds snævre Lokalhistorie, faar man en Formodning om, naar man underkaster disse Tal en nøjere Prøvelse. For at kunne gøre dette med størst mulig Tryghed, maatte de være absolut til at lide paa, og dette retfærdiggør maaske den Grundighed, hvormed jeg har søgt at fastslaa disse Tal.

¹ 1410: Statorp; rimeligvis af et Ord, der svarer til on. stöd, Havn. Farvandet mellem Lovns og Lundo (ældre Lognæs og Lognø) skal nævnes meget tidligt. Se Gudm. Schütte Skivebogen 1915, 46.

Lad os nu til en Begyndelse se paa Skattebeløbenes enkelte Elementer. Her møder vi da først Sommer- og Vinterskatsafgifter paa $4\frac{1}{2}$ sk. og 9 sk., senere afløst med 6 og 12 sk.

Selvom vi nu ikke ad anden Vej vidste Betydningen af de tilsyneladende uregelmæssige Skillingsafgifter 9 og $4\frac{1}{2}$, kunde vi til fulde faa Klarhed over dem ud fra de foreliggende Lensregnskaber. Nu veed vi imidlertid af Arent Berntsens Liste over gammel Mønt, at 1 sk. grot »førig i Jylland var 9 sk. danske, i Sælland 10 sk. mens nu 12 sk. danske«, og vi veed ogsaa, at det havde Gyl-dighed specielt for Halds Len, idet en fortrinlig »Jordebog Paa Bøndernis Wdj Haldtz Lenn Landgild samt Korenseed och Engbierring Anno 1625«¹ nævner iblandt de Ting som »Skall agtis«, at 1 sk. graatt er 9 sk. danske. Denne Afløsningssum synes at have været ret almindelig i Jylland. I et af Hss. til Jyske Lov, Ny kgl. Saml. Nr. 1311 d, 4to, der er fra 1415, findes der bagi paa nogle indføjede Papirsblade en Række Oplysninger om ældre Skatteafløsninger, øjensynlig med en Haand fra 16. Aarh.², der underskriver sig »Her Seuerinus, scriba in Tolstrup in Vendtzøtzet«. Hr. Søren oplyser da blandt andre interessante Ting, at 1 sk. Grot er 9 sk.

Ved Aar 1580 synes imidlertid i Fjends Herred, ved Afgifter paa oprindelig 1 sk. Grot, de 9 sk. dansk at være blevet afløst af 12 sk. dansk, saaledes at 1 sk. dansk regne-

¹ Pk. Da. Kanc. Jordebøger over Bøndernes Landgilde og hvad enhver kan saae og avle, indsendte i Henhold til kgl. Befaling 1624 Aug. 20. 1625. Jylland: A—L. Pakkerne er ordnet i Læg efter Len, alfabetisk. Vigtigt Supplement til Udsædsopgivelserne fra Matr. 1662, men omfatter kun Kronens Gods.

² Paa Haandskriftets Fol. 56^v ovenover den saakaldte Abel—Kristoferske Forordning findes skrevet med Haand fra 16. Aarh.: Anno domini 1541. Denne Haand er ikke ulig den, der har skrevet paa de bagerste Papirsblade, men Sammenligningsgrundlaget er altfor løst: en enkelt Notits, bestaaende af 2 latinske Ord med Antiqua og et Aarstal med Arabertal. Se forøvrigt min Behandling af Hs. længere fremme.

des lig med 1 Grot, d. v. s. 1 d. Grot, hvoraf der gik 12 paa Skillingen.

At Sommer- og Vinterskatten er fastlagt i Skilling Grot, berettiger os til at antage, at disse Skatter er blevet ydet paa en Tid da Grotmønterne (Tournoserne) var gangbare her i Landet, d. v. s. siden 1330¹. Denne Skatteafgift kan saaledes ikke være yngre end Tournosernes Optræden her i Landet, derimod kan den naturligvis være langt ældre og blot være blevet omregnet til Grotmønt i 14. Aarh.

Nu er det som sagt muligt udfra selve Regnskabet at naa de samme Resultater m. H. t. Afløsningssummen og derigennem vise, at netop paa dette Sted (Halds Len) og paa denne Tid (1545) gjaldt denne Sum (9 sk.) som Afløsning for 1 sk. Grot. I Tider, hvor hver Egn havde sine Skikke, sine Maal, sine Regningsenheder, er det altid af Betydning at faa Tid og Sted nøjagtigt fastsat. Det er netop ofte den store Mangel ved Arent Berntsens Meddelelser, at han undlader at give Oplysninger om, paa hvilken Tid og hvilket Sted de af ham nævnte Størrelser og Ligninger havde Gyldighed. Da derfor disse fortrinlige gamle Lensregnskaber byder god Lejlighed til at faa Oplysninger om Afløsningssummerne for 1 sk. Grot, 1 sk. Sterling og 1 Lødigmark (1 Mark rent Sølv, marca puri), med nøjagtig Steds- og Tidsfæstelse, mener jeg det Umagen værd at foretage Udregningen.

Ser vi paa en enkelt Summa lateris i Skatte- og Ledingslisten for Morsø Sønder-Herred, udviser den Tallet 19 Mark 1 Grot, og tæller vi de enkelte Poster sammen, der omfatter Opgivelser dels i Mark og Skilling, dels i Skilling Grot og Grot, vil vi kunne opstille følgende Ligning:

$$\begin{aligned} 4 \text{ Mark} + 48 \text{ sk.} + 21 \text{ sk. Grot} + 5 \text{ Grot} &= 19 \text{ Mark} + 1 \text{ Grot.} \\ 7 \text{ Mark} + 21 \text{ sk. Grot} + 4 \text{ Grot} &= 19 \text{ Mark.} \\ 21 \text{ sk. Grot} + 4 \text{ Grot} &= 12 \text{ Mark} = 192 \text{ sk.} \\ 21\frac{1}{3} \text{ sk. Grot} &= 192 \text{ sk.} \\ 1 \text{ sk. Grot} &= 9 \text{ sk.} \end{aligned}$$

¹ Hauberg Aarb. n. O. H. 1884, 266.

Betragter vi dernæst en Summa lateris fra Morsø Nørre-Herred, der indeholder Posten 1 Lødigmark Skat, kan vi opstille følgende Ligning, hvori vi kan indføre ovenstaaende Størrelses Bestemmelse:

$$\begin{aligned} 1 \text{ Mark} + 147\frac{1}{2} \text{ sk.} + 13 \text{ sk. Grot} + 1 \text{ Lødigmark} &= 20 \text{ Mk.} + 5\frac{1}{2} \text{ sk.} \\ 1 \text{ Mk.} + 9 \text{ Mk.} + 3\frac{1}{2} \text{ sk.} + 13 \text{ sk. Grot} + 1 \text{ Lødigmk.} &= 20 \text{ Mk.} + 5\frac{1}{2} \text{ sk.} \\ &13 \text{ sk. Grot} + 1 \text{ Lødigmk.} = 10 \text{ Mk.} + 2 \text{ sk.} \\ &117 \text{ sk. dansk} + 1 \text{ Lødigmk.} = 162 \text{ sk.} \\ &1 \text{ Lødigmark} = 45 \text{ sk. dansk} = 5 \text{ sk. Grot.} \end{aligned}$$

Dette stemmer ligeledes godt med Arent Berntsens Opgivelse: 1 Lødemarck el. 1 Marck Sølf er 5 sk. Grot = $2\frac{1}{2}$ Marck 5 sk. dansk [= 45 sk. dansk]. Nu oppebæres alm. for 1 Lødemarck $2\frac{1}{2}$ Rixort [= 60 sk. dansk], 12 sk. da. = 1 sk. Grot¹.

Flere Steder i Landet synes man dog allerede tidligt at have regnet Groten lig med 1 sk. dansk, og 1 sk. Grot = 12 sk. dansk, saaledes som det senere blev Skik ogsaa i Halds Len, f. Eks. i Lenets Jordbog 1599. Arent Berntsen nævner, at 1 Grot i Hardsyssel var 1 sk., og det samme synes med Bestemthed at fremgaa af Halds Lensregnskab 1545 som gældende for Nørlyng Herred, idet Regnskabets Liste over Leding og Dagsgerningspenge af dette Herreds Bøndergods, gør det muligt at opstille følgende Ligning:

$$\begin{aligned} 54 \text{ sk.} + 6 \text{ Grot} &= 3\frac{1}{2} \text{ Mk.} + 4 \text{ sk.} = 60 \text{ sk.} \\ 6 \text{ Grot} &= 6 \text{ sk.} \\ 1 \text{ Grot} &= 1 \text{ sk.} \end{aligned}$$

Omtrent samtidig med de franske Tournoser (Groterne) nævnes de engelske Mønter (Sterligerne), og i et Dokument fra 1333² jævnføres de begge med Lødigmarken, idet 1 Mark rent Sølv el. 1 Lødigmark sættes lig med 5 sk. Grot og 15 sk. Sterling. Følgelig regnedes 1 sk. Grot lig med 3 sk. Sterling, og naar den senere Afløsning for 1 sk. Grot var 9 sk. dansk, skulde man vente, at 1 sk. Sterling afløstes med 3 sk. dansk. Det er da ogsaa netop den Sum, Arent Berntsen nævner som Afløsning for 1 sk. Sterling: 1 sk. engelsk er 3 sk. dansk. At denne Sum ogsaa gjaldt som Afløsning i Halds Len 1545, ser vi af Ledingslisten for Rinds Herred i dette Aars Regnskab. Her kan vi nemlig ved nøjere Be-

¹ Den ovennævnte Skriver, Hr. Søren fra Tolstrup i Vendsyssel, skriver i Ny kgl. Saml. 1311 d, 4to: 1 Lødemarck er $2\frac{1}{2}$ Mark 5 sk., $\frac{1}{2}$ Lødemarck er $22\frac{1}{2}$ sk..

² Hauberg l. c. 260, anm. 1.

tragtning af en Summa lateris $4\frac{1}{2}$ Mk. $5\frac{1}{2}$ d. opstille følgende Ligning, idet vi erindrer, at 1 sk. dansk = 3 album (Hvid) = 12 d.:

$$\begin{aligned}
 63 \text{ sk.} + 22 \text{ alb.} + 19\frac{1}{2} \text{ d.} + 2 \text{ st.} &= 4\frac{1}{2} \text{ Mk.} + 5\frac{1}{2} \text{ d.} \\
 70 \text{ sk.} + 1 \text{ alb.} + 14 \text{ d.} + 2 \text{ st.} &= 4\frac{1}{2} \text{ Mk.} = 72 \text{ sk.} \\
 71 \text{ sk.} + 6 \text{ d.} + 2 \text{ st.} &= 72 \text{ sk.} \\
 71\frac{1}{2} \text{ sk.} + 2 \text{ st.} &= 72 \text{ sk.} \\
 &2 \text{ st.} = \frac{1}{2} \text{ sk.} \\
 &1 \text{ Sterling} = \frac{1}{4} \text{ sk.} \\
 &12 \text{ Sterling} = 3 \text{ sk.} \\
 &1 \text{ sk. Sterling} = 3 \text{ sk. dansk.}
 \end{aligned}$$

Sterlingen synes altsaa endnu i 1545 at have været brugt, i alt Fald som Regningsenhed, lig med $\frac{1}{4}$ sk. dansk. Forøvrigt var Sterlingmønt tidligere ofte benyttet ved Skatteydelse; saaledes blev det i 1335 udtrykkelig fastsat, at en kirkelig Afgift paa Laaland skulde ydes i Sterlinger¹. Denne engelske Møntsort synes ikke at have været i Brug som virkelig Mønt længere end til ca. 1370.

Anvender vi nu disse Oplysninger om de gamle Møntsorters Omregning til den i 1540'erne gældende Mønt, Oplysninger, som er hentet ud af Regnskaberne selv, til at omregne ogsaa Slutsummerne i Regnskabet, hvert Herreds summa prouincie, som det udtrykkelig kaldes i Regnskabet, naar vi ret interessante Resultater.

De 8 Bønder i Nørlyng Herred ydede i Leding og Dagsgerningspenge til Hald ialt 60 sk. dansk. Da 1 Grot i dette Herred afløstes med 1 sk. dansk, bliver det netop 5 sk. Grot eller 1 Lødigmark, 1 Mark Sølv for hele Herredet, en Sum, der næppe kunde være mere rund. Vi tør vel ellers næppe vente, at Summerne alle Steder skal stemme saa nøjagtigt, da Ledingsgaarde eller Parter af dem kan være blevet fraskilt og øde siden Skattens Paaligning, saaledes at deres Afgifter gaar ud af Jordebogen. Derfor maa vi sikkert vente at finde smaa Uregelmæssigheder, dersom der er Ødegaarde i Listerne; før det blev forbudt at nedlægge Ledingsgaarde, kan dette være sket og Afgifterne være ophævet.

¹ Hauberg l. c. 258.

I Morsø Sønder-Herred ydede Bønderne Skat og Leding. Skatten udgjorde først 10 Afgifter paa 2 sk. og 3 sk. Grot, ialt 23 sk. Grot; dernæst 1 Afgift paa 9 sk. dansk eller 1 sk. Grot, det bliver ialt 24 sk. Grot; endelig 3 Afgifter paa 2 Mark dansk; ialt 96 sk. dansk eller $10\frac{2}{3}$ sk. Grot. De to Grupper 24 sk. Grot + $10\frac{2}{3}$ sk. Grot udgør ialt $34\frac{2}{3}$ sk. Grot eller 6 Lødigmark 4 sk. Grot 8 Grot. Ledingsskatten ydes i Afgifter paa 3 sk. og 6 sk. dansk, ved 2 Gaarde paa 2 og 3 Grot, ialt 48 sk. 5 Grot eller 1 Lødigmark og 9 Grot for hele Herredet. Ledings afløsningen for Nørlyng Herred med 8 Bønder og for Morsø Sønder-Herred med 14 Bønder var da omtrent lige stor, 1 Mark Sølv; dog maa det erindres, at Nørlyng Herreds Dagsgerningspenge er med i Summen for dette Herred. Uregelmæssigheden i Summen for Morsø Sønder-Herred kan være fremkommet ved, at der iblandt Ledingsgaardene findes en Ødejord, Tregaards Jord, i Lødderup Sogn, samme Sted, hvor de to Gaarde med Afgifter i Grot fandtes, i Stedet for det øvrige Herreds Afgifter i Skilling dansk.

Morsø Nørre-Herreds Bønder ydede ogsaa Skat og Leding. Der nævnes 38 Bønder, hvoraf een, Poul Bunde i Alsted, som er Delefoged, ikke yder Skat i denne Liste; hermed kan sammenlignes 37 Bønder i Fjends Herreds Skatteliste, hvori der helt mangler en Gaard, Vridsted Nr. 4, som lagt til de øvrige vilde udgøre 38. Blandt Skatteyderne i Morsø Nørre-Herred var en øde Gaards Eje i Tødse og et øde Byggested i Sundby. Ligesom ved Sønder-Herred findes Afgifter baade i gammel Mønt og i ny. Blandt de sidste er der mærkeligt uregelmæssige Skillings-tal, som ikke synes at staa i Forbindelse med Grotmønt, og som maaske skal holdes ganske ude fra de andre som en særlig Gruppe. Afgifterne i Grot udgøres af 15 paa 2 sk. Grot, 6 paa 4 sk. Grot og 1 paa 1 sk. Grot; hertil slutter sig 1 Afgift paa 1 Lødigmark. Disse Afgifter udgør tilsammen 55 sk. Grot + 1 Lødigmark = 12 Lødigmark. Desuden findes en Gruppe Afgifter i Mark dansk, 2 paa 1 Mark og 1

paa 2 Mark, ialt 4 Mark eller 64 sk. dansk = 3 gamle Mark à 21 sk. 1 alb., maaske = 1 gammel Daler. Endelig er der saa den tredje Gruppe af tilsyneladende uregelmæssige Skillingsafgifter, der udgøres af 3 paa 15 sk., 1 paa 18 sk., 2 paa 21 sk., 3 paa 28 sk. og 1 paa 38 sk. Summen af disse 10 Afgifter er 227 sk. (14 Mk. 3 sk.), et Tal, der hverken er deleligt med 21 sk. 1 alb. (1 gl. Mark) eller med 3 sk. (1 sk. Sterling) og 9 sk. (1 sk. Grot). Muligt er det, at de i Grotmønt opgivne 12 Lødigmark er Herredets oprindelige Skatteydelse, mens de i moderne Møntsorter angivne er senere tilkomne Afgifter.

Ledingsskatten af Morsø Nørre-Herred var hovedsagelig opgivet i Skilling dansk, kun 4 Afgifter opgives i Grotmønt. Der var 18 Afgifter paa 3 sk. dansk, 1 paa $3\frac{1}{2}$ sk., 1 paa $4\frac{1}{2}$ sk. og 12 paa 6 sk.; det giver ialt 134 sk. eller 14 sk. Grot $10\frac{2}{3}$ Grot. Hertil kom 1 Afgift paa 1 sk. Grot, 1 paa 3 Grot, 1 paa 2 Grot og 1 paa 1 Grot, ialt $1\frac{1}{2}$ sk. Grot. Hele Ledingsskatten for Nørre-Herred bliver da 16 sk. Grot $4\frac{2}{3}$ Grot eller 3 Mark Sølv, 1 sk. Grot $4\frac{2}{3}$ Grot.

Rinds Herreds 137 Bønder ydede kun Ledingsspenge, ellers ingen Pengeskatter. Afgifterne varierer stærkt og enkelte bærer Spor af, at de maa være opstaaet ved Deling af tidligere større Afgifter. De opgives alle i Skilling dansk, bortset fra, at ved to Afgifter bruges som ovenfor nævnt Sterling som Regningsenhed for $\frac{1}{4}$ sk. dansk.

For at vise, hvor stærkt de enkelte Afgifter kan variere, skal jeg nævne de forskellige Størrelser Ledingsskatten for den enkelte Bonde kunde antage. Der fandtes 1 Afgift paa $16\frac{1}{2}$ sk., 1 paa 13 sk., 3 paa 12 sk., 1 paa 11 sk., 1 paa 10 sk., 2 paa 9 sk. $4\frac{1}{2}$ d., 1 paa 8 sk., 4 paa $7\frac{1}{2}$ sk., 1 paa 7 sk., 1 paa $6\frac{1}{2}$ sk., 34 paa 6 sk., 4 paa 5 sk., 2 paa $4\frac{1}{2}$ sk. $2\frac{1}{2}$ d., 12 paa $4\frac{1}{2}$ sk., 3 paa 4 sk., 2 paa $3\frac{1}{2}$ sk. 3 d., 1 paa $3\frac{1}{2}$ sk., 1 paa 11 alb. 1 d., 40 paa 3 sk., 2 paa $2\frac{1}{2}$ sk., 2 paa $7\frac{1}{2}$ alb., 2 paa $5\frac{1}{2}$ alb. 1 Sterling, 2 paa 2 sk., 10 paa $1\frac{1}{2}$ sk., 1 paa 1 sk. Det vil dog ses, at Afgifter paa 6, 3 og $1\frac{1}{2}$ sk. er absolut i Overvægt (de udgør godt 60 % af de samlede Afgifter).

Summa huius prouincie udgør $34\frac{1}{2}$ Mark 7 sk. $5\frac{1}{2}$ d. = 559 sk. $5\frac{1}{2}$ d. = 12 Lødigmark 2 sk. Grot 2 Grot, oprindelig velsagtens blot 12 Lødigmark.

Endelig kommer vi nu til Fjends Herred. Her behøver vi imidlertid ikke at holde os til de 37 Skatteydere i Listen, da vi ad anden Vej nu ved, at der i Virkeligheden var 40, der ydede Sommer- og Vinterskat, og 42, der ydede Ledingssskat. Dersom vi nu først omregner Ledingsafgifterne paa $1\frac{1}{2}$ sk. før 1580, paa 2 sk. efter 1580 til 2 Grot, var der i Fjends Herred 6 Afgifter paa 4 Grot, 1 paa $2\frac{1}{2}$ Grot, 5 paa $1\frac{1}{3}$ Grot, 2 paa 1 Grot, men Hovedmassen, nemlig 28, paa 2 Grot, ialt $91\frac{1}{6}$ Grot = 7 sk. Grot $7\frac{1}{6}$ Grot = 1 Lødigmark 2 sk. Grot $7\frac{1}{6}$ Grot. Som ovenfor omtalt, har vi Grund til at formode, at de 40 Sommer- og Vinterskattedydere oprindelig gav lige meget i Skat; at enkelte af dem i 1599 kun gav Vinterskat, er næppe oprindeligt. Vi ser f. Eks. paa lignende Maade de to Gaarde i Sjørup staa opført kun for Vinterskat i 1563, skønt de i Listen 1545 yder baade Sommer- og Vinterskat. Noget lignende har da nok gældt for de to Bol i Resen og Søby, eller for de oprindelige Gaarde, de maa formodes at være Parter af. Antager vi da, at hver af de 40 Skatteydere oprindelig gav 1 sk. Grot i Vinterskat og $\frac{1}{2}$ sk. Grot i Sommerskat, naar vi til en samlet Ydelse af 40 sk. Grot = 8 Lødigmark i Vinterskat og 20 sk. Grot = 4 Lødigmark i Sommerskat, ialt 12 Lødigmark Skat af Fjends Herred.

Det er nu lykkedes mig at vise, at i det store og hele hersker der Regelmæssighed m. H. t. Skattesummernes Størrelse, deres Beløb udgør nogenlunde afrundede Summer, naar de omregnes i Lødigmark, og vi tør derfor formode, at 16. Aarh.s Skattesystem peger tilbage mod ældre Tider, idet man først ved Omregninger til disse ældre Tidens Møntsorter faar nogen Regelmæssighed frem.

Det vilde imidlertid ogsaa være Umagen værd at forsøge paa at udforske, hvorledes disse Skatter blev paalignet, efter hvilke Principper den enkelte Gaards, den en-

kelte Bondes Afgift er blevet fastsat, om der f. Eks. kan paavises nogen Forbindelse mellem Skatteafgiften og Gaardens Tilliggende, med andre Ord, om disse Skatter er Jordarealskatter.

Her vil det være naturligt at tage Rinds Herreds Ledingsafgifter som Udgangspunkt, da de er af saa forskellige Størrelser, at de vil frembyde et godt Sammenligningsmateriale for en Undersøgelse af ovennævnte Art. Ved en

Kroneafgifter i Rinds Herred 1662.

By	Kendebofstav	Bolspart	β Leding	Heste Gæsteri	Kander Honning	Marker Smør i Kalø-Yding	
Gedsted ¹ ..	A	1/2	10	13 1/2	13 1/2	72	Delefoged 1662
— ..	B	5/24	4	5	6	60	
— ..	C	1/4	4	5	4	48	
— ..	D	1/8	2	3	3	36	»En halv Gd.«
— ..	E	1/4	4	5	8	72	
— ..	F	1/4	4	5	4	48	Selvejer 1662
Fjeldsø ...	G	1/2	8	5 1/2	5 1/2	31	
— ...	H	1/2	8	5 1/2	5 1/2	27 1/2	
— ...	I	1/4	4	2 3/4	2 3/4	27 1/2	
— ...	J	1/2	8	5 1/2	5 3/4	27 1/2	
— ...	K	1/4	4	2 3/4	3		Kaløying?
— ...	L	1/4	4	2 3/4	2 3/4	26 1/2	27 1/2?
— ...	M	1/4	4	2 3/4	2 3/4	27 1/2	
Klotrup ...	N	19/24	15 2/3	10 1/2	3		
— ...	O	5/8	12	6	4 1/4		
— ...	P	1/2	8	5	3 1/2		
— ...	Q	5/8	12	6	4 1/4		Selvejer 1662
— ...	R	5/16	6	3	2 1/4		

¹ A er Matr. Nr. 2, B = Nr. 18, C = Nr. 11, D = Nr. 16, E = Nr. 10, F = Nr. 21. Gaardene i Fjeldsø og Klotrup er det endnu ikke lykkedes mig at bestemme med fuld Sikkerhed. D i Gedsted gav 1547: 1 1/2 Pd. Smør, 1 1/2 sk. Leding, 3 Heste Gæsteri, 3 Kd. Honning; Kancellireg. 1535—1550, 329.

Sammenligning mellem Skattelisten 1545 og Matrikelen 1662 viser det sig nu først, at ligesom i Fjends Herred 1 Grot var $\frac{3}{4}$ sk. dansk 1545, men 1 sk. dansk 1662, saaledes ogsaa her i Rinds Herred. Inddrager vi nu Markbogens Oplysninger om Areal d. v. s. Bolspart i vor Undersøgelse, vil vi kunne opstille følgende Tilfælde, (se hosstaaende Liste over Kroneafgifter i Rinds H. 1662), hvor Gaardene blot betegnes ved A, B, C o. s. v. Foruden Ledingsafgiften er medtaget de andre tre Kroneafgifter: Hestegæsteri, Honning (i Kander) og Smør som »Kaløydning« i Pund, her omregnet i Marker, efter 1 Ⓔ = 24 Mk.

Grundigst Besked kan gives om Forholdene i Gedsted By, idet jeg her har kunnet identificere Gaardene med Sikkerhed¹. Her er det derfor muligt at opstille følgende Tabel over Forholdet mellem Bolspart og Tønder Land.

6 Gaarde i Gedsted 1662—86.

Kendebogstav i omstaaende Liste	Matr. Nr. 1688	Bolspart	Areal i Tdr. Land 1686	Tdr. Land pr. $\frac{1}{24}$ Bol	Tdr. Land pr. Bol
A	2	$\frac{12}{24}$	69	5,75	138
B	18	$\frac{5}{24}$	26	5,20	124,8
C	11	$\frac{6}{24}$	32	5,33	126,9
D	16	$\frac{3}{24}$	17	5,67	136,5
E	10	$\frac{6}{24}$	37	6,17	148,1
F	21	$\frac{6}{24}$	33	5,60	134,4
Gennemsnit...				5,62	134,79

Hermed kan sammenlignes nedenstaaende Liste over Fly Bys 18 Gaarde i Fjends Herred. (Se næste Side).

Som det var at vente, er Bolene i de to Byer ikke ligestore, men derimod er der indenfor den enkelte By et nogenlunde konstant Forhold mellem Bolspart og Areal.

¹ Modelbogen 1686 (Matrikelsark.) er bedst, idet den specificerer gl. Landgilde, ogsaa Kaløydning er specificeret for sig.

Fly Gaarde 1682—88.

Matr. Nr. 1688	Bolspart 1682	Tdr. Land 1682	Tdr. Land pr. $\frac{1}{24}$ Bol	Tdr. Land pr. Bol
2	$\frac{1}{2}$	81	6,75	162
12	$\frac{1}{2}$	78	6,50	156
10	$\frac{1}{2}$	75	6,25	150
4	$\frac{1}{3}$	59	7,38	177,3
15	$\frac{1}{3}$	50	6,25	150
3	$\frac{1}{4}$	47	7,83	187,9
1	$\frac{1}{4}$	45	7,50	180
11	$\frac{1}{4}$	45	7,50	180
9	$\frac{1}{4}$	43	7,17	172,1
5	$\frac{1}{4}$	40	6,67	160,1
17	$\frac{1}{4}$	40	6,67	160,1
6	$\frac{1}{4}$	39	6,50	156
7	$\frac{1}{4}$	39	6,50	156
13	$\frac{1}{5}$	36	7,50	180
8	$\frac{1}{5}$	35	7,29	175
16	$\frac{1}{6}$	31	7,75	186
14	$\frac{1}{6}$	29	7,25	174
18	$\frac{1}{6}$	26	6,50	156
Gennemsnit ...			6,98	167,69

For at finde det virkelige Forhold mellem $\frac{1}{24}$ Bol og Arealstørrelsen i Tønder Land, og navnlig for at finde det oprindelige Forhold, skal man imidlertid gaa anderledes grundigt til Værks, og disse Spørgsmaal ligger udenfor denne Afhandlings Rammer.

Vender vi tilbage til den første Liste over Rinds Herreds Kroneafgifter, da ser vi, at Forholdet mellem Ledingskat og Bolspart — fra regnet enkelte Uregelmæssigheder — er nogenlunde konstant, idet $\frac{1}{8}$ Bol gav 2 sk. (D), $\frac{1}{4}$ Bol gav 4 sk. (C, E, F, I, K, L, M), $\frac{1}{2}$ Bol gav 8 sk. (G, H, J, P), og 1 Bol skulde derfor antagelig give 16 sk. eller 1 Mark. Delefogdens Gaard i Gedsted (Matr. Nr. 2), der var paa $\frac{1}{2}$ Bol, gav dog 10 sk. i Stedet for 8 sk. (A), tre Gaarde paa $\frac{5}{8}$ Bol ($\frac{15}{24}$) og een Gaard, der var halvt saa stor som disse, $\frac{5}{16}$ ($\frac{7\frac{1}{2}}{24}$) gav, i Stedet for de 10 sk. og 5 sk. man kunde vente,

noget mere, nemlig 12 sk. og 6 sk. (O, Q, R), og en Gaard paa $19/24$ gav ikke $12^{2/3}$, men $15^{2/3}$ sk. (N). Normen synes dog at have været 1 Mark = 16 sk. pr. Bol, $2/3$ sk. (2 Album) pr. $1/24$ Bol. Omregner vi Afgiften til Grotmønt, faar vi en Norm af 16 Grot pr. Bol = $1^{1/3}$ sk. Grot (henholdsvis $19^{1/5}$ Grot = $1^{1/2}$ sk. $1^{1/5}$ d. Grot og 20 Grot = $18^{1/6}$ sk. Grot). Det vil sige $3^{3/4}$ Bol pr. Lødigmark eller $90/24 = 3 \times 30/24$. Delinger af Bolet i 30 Dele findes overalt indenfor germansk Omraade og er enkelte Steder mere almindelig end Delingen i 24 Dele¹, saaledes er det muligt, at Ligningen 16 Grot pr. Bol = $3^{3/4}$ Bol pr. Lødigmark kan dække over større Regelmæssighed end det ved første Øjekast synes. I Listen 1545 vil der dog til 16 sk. svare 12 sk. af hvert Bol, men disse 12 sk. dækker utvivlsomt ligeledes over $1^{1/3}$ sk. Grot, idet 1 sk. Grot den Gang afløstes med 9 sk.

Vanskeligere er det at finde Forholdet mellem Bolsparten og de øvrige tre Kroneafgifter. Ved Gedsted-Gaardene synes man at skimte en Forbindelse, idet der til $38/24$ Bol svarer $38^{1/2}$ Kande Honning og $36^{1/2}$ Heste Gæsteri. Rundt regnet bliver det altsaa 1 Kande Honning og 1 Hest Gæsteri af hver $1/24$ Bol. En lignende Regelmæssighed synes at vise sig ved Gaarden Nørgaard ved Gedsted, der paa Grund af sine indviklede Ejendomsforhold ikke har kunnet optages i Listen. Gaarden er en Enkeltgaard, dog med Part i Gedsted Vang. Bonden har i 1662 det halve af Nørgaard i Fæste tilligemed $4/24$ paa Gedsted Mark, og er dertil selv Ejer af den anden Halvdel og $2/24$ paa Gedsted Mark. Af disse Ejendomme yder han nu:

Af $4/24$ Bol 4 β Leding, 4 Kander Honning, 4 Heste Gæsteri
 - $2/24$ — 2 — 2 — 2 —

Af sidstnævnte $2/24$ desuden 12 Mark Smør, men af de $4/24$ aabenbart ingen Kaløydning. Skulde vi her have Princippet

¹ En engelsk hide = 30 acres, en tysk Hufe = 30 Morgen. Se om Bol og Landskifte i Danmark Henrik Larsen: Aarb. f. n. O. H. 1918, 177 ff. samt P. Lauridsen, sammesteds 1903.

klart: 1 Kande Honning, 1 Hest Gæsteri, 6 Mark Smør af hver $\frac{1}{24}$ Bol? Her stemmer Ledingsskatten imidlertid ikke, fordi Nørgaard indgaar i Arealet og dens Bolsstørrelse kendes ikke, fordi den er en Enkeltgaard med Særjord.

I Fjeldsø og Klotrup er der imidlertid et andet Princip, selv om der er tydelig Forbindelse mellem Bolspart og Kroneskyld. Fjeldsø har $\frac{60}{24}$ med $27\frac{1}{2}$ Heste Gæsteri, 28 Kander Honning; Kaløyingen er paa Grund af Fejlskrift og Forglemmelse ikke til at stole paa, saa den lades her ude af Betragtning. I Klotrup svares af $\frac{68\frac{1}{2}}{24}$ Bol $30\frac{1}{2}$ Heste Gæsteri, men kun $17\frac{1}{4}$ Kander Honning; det er dog navnlig een Gaard (N), der volder Uregelmæssigheden. Det bemærkes, at hver af Klotrup Bymænd giver til Hald 1 Pund Smør og alle Klotrup Mænd 1 Tønde Smør Kaløying.

I Fjeldsø faar vi da en Afgift paa 11 Heste Gæsteri og 11 Kander Honning af hvert Bol, Kaløyingen synes derimod paalignet alle Mænd under eet. I Klotrup faar vi $10\frac{2}{3}$ Heste Gæsteri pr. Bol, men kun godt $9\frac{1}{2}$ Kande Honning, og her ses Kaløyingen tydeligt at være paalignet alle Bymænd under eet. Det er saaledes vanskeligere at finde nogen Regelmæssighed ved de to sidste Byer end ved Gedsted, dog kan man vel have Lov at sige, at rundt regnet ydedes der her $\frac{1}{2}$ Hest Gæsteri og $\frac{1}{2}$ Kande Honning for hver $\frac{1}{24}$ Bol, altsaa 12 af 1 Bol. $27\frac{1}{2}$ og 28 er dog ikke langt fra 30, der er Halvdelen af 60 (Fjeldsø), og $30\frac{1}{2}$ er heller ikke langt fra $34\frac{1}{4}$, der er Halvdelen af $68\frac{1}{2}$ (Klotrup). Her lægger vi altsaa Mærke til, at mens Ledingsskatten er nogenlunde ens i de tre Byer i sit Forhold til Bolsparten, synes de to andre Afgifter kun at være halvt saa store i Fjeldsø og Klotrup som i Gedsted. En Forklaring kan jeg paa nærværende Tidspunkt ikke give.

Dersom vi regner 1 Mark à 16 sk. for Ledingsafgiften af 1 Bol i 1662, og 12 sk. i 1545, i begge Tilfælde 16 Grot eller $1\frac{1}{3}$ sk. Grot, skulde vi ud fra Herredssummen 1545: 559 sk. $5\frac{1}{2}$ d. = 12 Lødigmark 2 sk. Grot 2 Grot, kunne

slutte, at der i Rinds Herred ydedes Leding af $46\frac{5}{8}$ Bol, eller, hvis den oprindelige Sum var 12 Lødigmark alene, da af 45 Bol.

I Fjends Herred er vi henvist til at tage vort Udgangspunkt ved Fly Gaarde, da denne By er den eneste bol-skiftede i Herredet. Forholdet her er da ogsaa ganske simpelt: i Jordebogen 1599 ff. og i Matrikelen 1662 yder Gaardene paa $\frac{1}{4}$ Bol 2 sk. i Leding, i Skøder og Mageskifter før 1580 yder de $1\frac{1}{2}$ sk., og Gaardene paa $\frac{1}{2}$ Bol yder 3 sk. Dette skulde betyde en Afgift af 8 sk. pr. Bol i 1662, eller 6 sk. før 1580, altsaa af 8 Grot pr. Bol eller $\frac{1}{3}$ Grot pr. $\frac{1}{24}$ Bol og $7\frac{1}{2}$ Bol¹ pr. Lødigmark Leding. Vi ser da, at Afgiften synes at have været dobbelt saa stor af 1 Bol i Rinds Herred, som af 1 Bol i Fjends Herred, men Bolene var jo heller ikke ligestore i 1682, som vi saae af omstaaende Lister. Derfor er det selvfølgelig ikke udelukket, at Bolenes Areal i de to Herreder, i de Tider da Skatten blev paalagt, kan have forholdt sig som 1:2; om dette Spørgsmaal kan man naturligvis ikke udtale sig, da vi endnu savner Midler saavel til at bestemme Tidspunktet for Skattens Paaligning som Bolenes Areal paa dette Tidspunkt.

Foreløbig nøjes vi da med at fastslaa, at Ledingsskatten af 1 Bol i Fjends Herred 1662 synes at have været $\frac{1}{2}$ Mark = 8 sk. eller 8 Grot. Udfra Herredets samlede Ledingssum $91\frac{1}{6}$ Grot skulde man da antage, at der var c. $11\frac{3}{8}$ ledingsydende Bol i Herredet c. 1550. Som man vil erindre, antog vi, at to Bolssteder oprindeligt havde udgjort hele Gaarde; det er derfor muligt, at der oprindeligt var 12 Skattebol i Herredet².

¹ $6 \times \frac{30}{24}$ Bol eller 6 Bol paa $\frac{30}{24}$ om 1 Lødigmark?

² Saafremt vi turde antage dette, vilde der være omtrent samme Forhold mellem 12:42 som mellem 45:137, de forholder sig nemlig — meget rundt regnet — som 1:3. Jeg meddeler blot denne Iagttagelse, fordi det er min Erfaring, at ved Undersøgelser af Talstørrelser, kan der i den Slags Forholdstal tit rummes latente Oplysninger om ældre Tidens Inddelingsprincipper.

Jeg nævnte tidligere under min Omtale af Hestegæsteriet, at Summen af Hovheste i Fjends Herred var 288. Dersom vi gaar ud fra, at Fjends Herred udgjorde 12 Skattebol, saa vilde det blive 24 Hovheste pr. Bol, altsaa det samme Princip: 1 Hest Gæsteri af hver $\frac{1}{24}$ Bol, som vi fandt ved Gedsted. Jeg skulde tro, at man var berettiget til at anføre denne Omstændighed som en yderligere Støtte for, at Fjends Herred udgjorde 12 Skattebol. I det hele taget viser flere Egenes Afgifter, at de meget ofte er paalagt efter Bol. Særlig karakteristisk i saa Henseende er Meddelelser fra Lykaa Len i Bleking af Klaus Gjordsen¹. Lenet ydede foruden Sommer- og Vinterskat og $27\frac{1}{2}$ Td. Smør bl. a. 60 Bolgalte (1 fedet Galt af hvert Bol), 60 Køer², 60 Tdr. Mel, 60 Tdr. Havre, 60 Pund Jern, 120 Gæs — alle disse Afgifter synes at være paalignet bolsvis.

Tør vi gøre Resultatet for Fjends Herred saaledes op, at der var 42 Ledingsbønder, som raadede over 12 Bol?

Tallet 42 har jeg tidligere fremhævet som betydningsfuldt. Der er næppe nogen Tvivl om, at det har været det mest almindelige at regne et Skipæn til 42 Havne. Denne Paastand kræver en nærmere Begrundelse, idet den saakaldte Abel-Kristofferske Forordning, sidste Artikel, § 24, der i Modsætning til den øvrige Forordning, som er paa Latin, er affattet paa dansk, i den trykte Udgave³, har følgende Form: Een skibæn skal væræ ate (?) hafnæ oc fiughertiughe. Som man ser, har Udgiveren sat Spørgsmaalstegn netop ved det vigtigste Punkt, Tallet 8, og da han oplyser, at Bestemmelsen kun findes i een Kodex⁴, men ikke i de øvrige, forekom hele Sagen mig tvivlsom. Da

¹ Da. Mag. 2 R. VI, 311.

² Jfr. Viborgbispens Kolæg, der ydede 1 Skatteko hver. Halds Lens Jordebøger 1599 ff.; Matr. 1662; Ydelse af Skattekoer og Bolgalte paa Møn, Aab. Brev 1572 $\frac{4}{7}$ C. C. D. I, Nr. 613.

³ Aarsb. fra Geh. Arch. V, 9 ff. Om den ældre Inddeling af Skipænet i 40 Havne se Eriks sjæll. Lov III, 18, jvfr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid 188.

⁴ Ny kgl. Saml. Nr. 1311 d, 4to.

Stedet her er et af de meget faa gamle Kildesteder for vort Kendskab til et Skipæns Størrelse, og da dette Begrebs rette Definition er af fundamental Betydning for Forstaaelsen af ældre Tiders Inddelingsprincipper, baade med fiskale og militære Formaal for Øje, vil en nærmere Undersøgelse utvivlsomt være paa sin Plads.

Haandskriftet, hvori Bestemmelsen findes, er et smukt Pergamentshaandskrift af Jyske Lov, omhyggelig dateret 1416. Efter Jyske Lov følger i Hs. Erik Klippings vordingborske Forordn. 1282, dernæst lex Erics regis Danorum, Erik Klippings helsingborske Forordning af 1283, som er gengivet paa Dansk, endelig kommer paa Hs.s sidste Pergamentsblade (fol. 56 v) den omhandlede Forordning, begyndende: Dominus rex & dominus Christoforus. Fol. 57 er det sidste Pergamentsblad i Hs., og det bærer tydelige Spor af at have været yderst, forinden Hs. fik sit nuværende Ydre med indføjede Papirblade og sidst Papbind. Pergamentet er, især paa Versalsiden, hvor Slutningen af Forordningen findes, i den Grad skjoldet, at Blækket ofte er lysere end Baggrunden. Efter Forordningen følger saa den nøjagtige Datering af Hs. 1416, der er tydelig at læse, idet der anvendes smuk rød Pictur. Det kan tilføjes, at ovenover den sidste Forordn., altsaa øverst fol. 56 v er skrevet med senere Haand: Anno Domini 1541.

Det eneste virkelig utydelige Ord er nu netop det betydningsfulde Tal foran 40. Jeg har forelagt Hs. for Dr. Ellen Jørgensen, der er tilbøjelig til at læse tre Streger, altsaa tre med Romertal. Selv mener jeg med Bestemthed at kunne skelne: tre Opstreger først, dernæst en svagere Opstreg, som krummer ind imod og tilbage over den sidste af de tre, og derved frembringer et lukket, rundt Tegn, hvor Pergamentet skinner igennem i det tomme Rum mellem tredje Opstreg og Krøllen tilsidst. Med andre Ord, jeg mener at kunne læse Ordet som tw, og denne Form af Talordet to anvendes ved Siden af two mindst to Steder til i Hs.s danske Partier. Jeg læser hele Bestem-

melsen saaledes: Een skipæn (ikke skibæn) skal wæræ tw (ikke ate) hafnæ oc fiughertiugh (ikke —tiughe). Bestemmelsen er skrevet med samme Haand som det øvrige af Forordningen, altsaa formodentlig 1416. En Støtte for Tallet 42 findes endnu et Sted i Hs. Paa de sidste Papirblade, som er indføjjet efter Pergamentsbladene, findes med Haand fra Beg. af 16. Aarh. følgende Oplysninger, som her gengives ord- og bogstavret:

Huadt Styris haffne er.

Jtem enn haffn er xxiiij Marck rente.

Jtem xlij haffne er en skibenn.

Oc ther aff giordis enn skib oc war enn

Styris Mand for, Oc hagde ix sk^r rug till

rente aff huer haffne. Huert Aar Leding

vdsgiordis, Lege Cap: 3 l: 3^l.

Altsaa, Hr. Søren har gennemlæst sin Lovbog grundigt, formodentlig paa en Tid, hvor man endnu kunde læse ogsaa den sidste Side. Er det ham, der har skrevet: Anno Domini 1541 over den Abel-Kristofferske Forordning, har han levet 125 Aar efter, at Hs. blev skrevet. Han har altsaa læst, at et Skipæn var 42 Havne, og heri vil vi andre følge ham, saa meget mere som han ikke er ene med sin Opfattelse. Arent Berntsen skriver i sin Liste over Gammel Jorddeelen udi Danmarck oc Norge²: 42 Hafner holdis for 1 Skibne (eller 1 Styris Haffn). I Valdemars Jordebog opgives navigium regis, Kongens Skipæn, i Skodborg Herred til 42 Havne, og det samme gælder to Skipæn i Halland, et i Faurås H. og et i Årstad H. De Skipæn vi kender fra Halland gennem Valdemars Jordebog, er dog alle paa ret forskellige Antal Havne, men intet af dem overskrider 42 Havne³. Dersom man da først kaster et Blik paa disse to Opgivelser i Kong Valdemars Jordebog, vil man uvilkaarlig stille det Spørgsmaal, om det ikke er mere end et Til-

¹ Næmlig Liber III, Cap. 3 i Jy. Lov, som jo staar i Hs.

² Danmarck-Norgis fructbar Herlighed II, 23 ff.

³ Oluf Nielsens Udg., 4, 56 f.

fælde, naar vi paa Grundlag af Bangs Tal¹ er i Stand til at opstille følgende Liste over Selvejerbønder for 16 jyske Herreder:

Ulvborg	41
Hammerum	36
Morsø N.	[38]
Fjends	[42]
Sønderlyng	40
Tørrild	38
Jerlev	41
Anst ¹ / ₂	43
Anst ¹ / ₂	45
Malt	38
Ø. Lisbjerg	51
Sønder Djurs	40
Nørre Djurs	44
Sønderhald	35
Mols	43
Framlev	36
[Gennemsnit	40,69]

Anst Herred udgjorde ganske vist territorialt en Enhed, men var delt i to fiskale og administrative Enheder, der hver omfattede en Halvdel af Herredet, og laa under to forskellige Len (Koldinghus og Skodborg). Hertil tør vi muligvis føje følgende Liste:

Sabro	63
Brusk	63
Elbo	79
Nørvang	76
Hing	67
Holmans	21
Gern	22
Tyrsting	24
Hjelmslev	27
Hids	27
Vandfuld	130
Rinds	137

¹ H. T. 8 R. VI, 191 f. Tallene i [] korrigeret af mig.

Sabro Herred angives nemlig udtrykkelig at være delt i 3 Tredinger med 21 Bønder i hver, altsaa hver Treding netop det halve af 42. Rimeligvis har det samme da gældt Brusk Herred. Elbo Herreds 79 Bønder var ligeledes fordelt paa tre Tredinger, men det vides ikke hvorledes. Tallene for Nørvang og Hing Herreder er heller ikke langt fra disse. Holmans Herred var paa 21 Bønder, Gern, Tyrsting, Hjemslev og Hids Herreder er ikke langt derfra. Usædvanlig store er Vandfuld og Rinds Herred 130 og 137, maaske oprindelig $3 \times 42 = 126^1$. Tilsyneladende uregelmæssig er endelig Bølling Herred 92, maaske oprindelig $2 \times 42 = 84$. Det er mere end rimeligt, at en nøjere Undersøgelse vil kunne borteliminere de fleste af de tilsyneladende Uregelmæssigheder. Saaledes synes f. Eks. Rinds Herreds Ledingsgaarde at være en Del udstykket, at dømme efter de brudne Tal i Ledingsafgifterne. Kan der dog ikke allerede i Tallene fra ovenstaaende 30 jyske Herreder siges at være Grundlag for den Hypotese, at Antallet af Selvejerbønder i et Herred ikke er tilfældigt, men bestemt af Antallet af Havne i dette, saaledes at der synes at have været 1 Bonde for hver Havne, ligesaa mange Skattebønder der var i et Herred, ligesaa mange Havne var der oprindelig; Herreds- og Skipæn-Inddelingen dækker hinanden ret nøje, saaledes at Flertallet af Herrederne udgjorde oprindelig 1 Skipæn (som oftest paa 42 Havne), mens Herreder paa $1\frac{1}{2}$ Skipæn (à 3 Tredinger à $\frac{1}{2}$ Skipæn), 2 Skipæn eller 3 Skipæn forefandtes, om end sjældnere.

Men dersom Flertallet af danske Herreder kun har udgjort 1 Skipæn, kan de berømte Skipæntal for Danmark i Knytlingasaga næppe betegnes som store Skipæn paa 40—42 Havne, men maa — saafremt disse tilsyneladende saa tillidvækkende Opgivelser i det hele taget er rigtige — snarest opfattes som Tal paa de Skibe af forskellig

¹ De 137 Bønder synes, efter ovenstaaende Undersøgelse at have udgjort 45 Bol, et Tal der ikke er særlig langt fra 42.

Størrelse og med ulige store Mandskaber, som de paagældende Egne skulde udrede¹.

En grundigere og mere omfattende Undersøgelse kræves dog, førend Sagen kan blive klar; men foreløbig synes det at gælde om 26 jyske Herreder, at de indeholdt ikke over 1½ Skipæn à 42 Havne, og 16 af dem ikke over 1, 5 af dem endda kun ½ Skipæn; kun 3 over 1½ Skipæn.

Der synes saaledes at være større Regelmæssighed til Stede ved Selvejerbøndernes Forhold end man ser ved første Øjekast, og der kan vel næppe være Tvivl om, hvad denne Regelmæssighed betyder. Selvejerbønderne er Kronens Skattebønder, Kronen har, for at sikre sig faste Indtægter, maattet opretholde visse Selvejergaarde i Herrederne som Kronens Skattegods, og man har da øjensynlig valgt at have en Bønde for hver Havne i Herredet, ligesom Herredet og dets mindre Inddelingsomraader, Tredingen og Fjerdingsken ikke var uden Forbindelse med en gammel Inddeling i Skipæn paa 42 Havne, som aabenbart er ældre end den Abel-Kristofferske Forordning, der blot legaliserer en ældre Bestemmelse², der synes at have haft Gyldighed allerede i Valdemar 2.s Tid, selv om den af praktiske Grunde er blevet fraveget temmelig ofte.

Hvor langt gaar imidlertid denne Ordning tilbage? Her har vi for det første et Fingerpeg i selve Skattebeløbenes Møntsorter, Groter og Sterlinger. En Skatteafgift, der er fikseret i disse Møntsorter, maa, som allerede ovenfor bemærket, have faaet Form i et Tidsrum, da disse Mønter var gangbare her i Landet, selv om det er muligt, at denne Fiksering i Grotmønt kun betegner en Omregning af det samme Beløb fra en ældre Møntsort.

¹ Se Velschow H. T. 1 R. I, 1: Scharling 6 R. II, 271 og navnlig, kritisk sammenfattende de tidligere, Erslev: Valdemarernes Storhedstid 188.

² Er Skipæn-Bestemmelsen i det hele taget et Led i denne Forordning? Hvorfor er den affattet paa Dansk og staar sidst? Er det en senere Tilføjelse af Skrивeren?

Sterlingen kendes 1263—1357¹, Groten 1332—55². Indenfor det sidstnævnte Tidsrum skulde man altsaa søge Tidspunktet for Fikseringen i Grotmønt. Det vil med andre Ord sige, i Valdemar 4.s første Regeringstid skulde de Skattebeløb i Grotmønt, som siden ydedes i dertil svarende Skillingssummer til helt ned imod 1700, være blevet fastsat, sandsynligvis skal da ogsaa Tiden for hele Fastsættelsen af Skattebøndernes Antal søges her.

Den Fremstilling, Erslev har givet af Valdemar 4.s indre Styrelse, harmonerer udmærket med denne Hypotese; vi ved ligeledes med Sikkerhed, at Valdemar anvendte Grotmønt til sine Skattepaalæg, idet han ved et Møde med Sjællænderne 1355 paabød en Kvægskat paa 6 Groter aarlig af hvert Hoved, foruden de forhadte Arbejdsbestemmelser for Fæstebønderne³.

Denne Ordning, hvorved der sikredes faste Skatteindtægter af Kronens Skattegods, foruden store Jordebogsindtægter af Kronens Fæstere, værnede Valdemars Datter, Margrete, om med fast Haand. Hun fik allerede paa Danehoffet 1377 Adelen's Løfte om, at den ikke vilde tilegne sig noget gammelt Krongods saalænge den unge Konge var umyndig, og fik endogsaa den Indrømmelse, at alle de Køb af Bøndergods, der var sket i hendes Søns Tid, skulde erklæres for ugyldige⁴ og ved Forordningen af 1396 fik den Bestemmelse ligefrem Lovkraft, at Adelen og Gejstligheden ikke maatte erhverve Kronens Skattegods uden Kronens Tilladelse. At denne Bestemmelse virkelig havde grundlæggende Betydning kan ses, dels af de senere Tidens Forordninger, hvori den ikke sjældent optoges, men ganske særligt deraf, at det kan lykkes os ud fra 16. Aarh.s Kilder endnu at se den oprindelige Ordning fra Slutningen af 14. Aarh.

¹ Hauberg, l. c. 255 ff.

² Nævnes allerede 1331 $\frac{6}{3}$, Rep. 1609. Se især Rep. 1946 1342 $\frac{4}{1}$: *marcha puri* = 5 sol. gross. = 15 sol. sterl. = 45 sol. denar. *lybicensium*.

³ D. R. H., II, 308 ff.

⁴ D. R. H. II, 363.

Bestemmelsen i Margretes Forordning 1396 § 4¹, gaar ud paa, at man fornylig i Viborg af alle Lande er blevet enige med Kongen og Dronning Margrete paa hans Vegne om, at alt det Bøndergods eller andet Gods, som er kommet bort fra Kronen, siden Kong Valdemar udfoer af Danmark til Tyskland, det skal straks komme under Kronen frit igen; og dersom Kronen siden skulde have faaet noget Gods med Urette, da skal det ogsaa straks komme til dem, der har bedst Ret dertil, »uppaa det at hver skal fange sit eget igen ufordærvet og uforskattet«. Derfor beder Dronningen sine Fogeder og Embedsmænd, hver i sit Len, at vedkendes Bønder og Bønders Gods og Skat, som tilhører Kronen, og dernæst lade det staa urørt paa begge Sider, indtil næste Retterting holdes og enhver veed, hvad han maa beholde med Rette.

Lignende Værnebestemmelser for Kronens Skattegods er optaget i Ærkebiskop Birgers Stadfæstelse af Bornholms Vedtægt 1499 6. Juli². Dennes § 7 gaar f. Eks. ud paa, at da man har erfaret hvorledes mange har underlagt sig Skattegods, somme to og somme tre, og skatter dog ikke mere end for een Gaard og ikke gør flere Redsler, Slottet til stor Skade og Fordærv, saa har man befalet Embedsmændene at udspørge og granske det og det at skikke udi sin Arilds Udgift; dersom nogen nægter at gøre fulde Rede deraf, da skal Embedsmændene have Fuldmagt til at indsætte en, der vil gøre fulde Rede.

Man er berettiget til at tage denne Bestemmelse som Støtte for den Formodning, at selve Skattegaardenes Antal ikke var uden Betydning, de var aabenbart udpeget til at skulle yde visse fulde Rede, og dersom Tallet forstyrredes, skulde Gaarden atter skikkes udi sin Arilds Udgift, den gamle Orden skulde genoprettes.

Ved den næste Bestemmelse, § 8, blev det forbudt no-

¹ Aarsb. fra Gehejmearch. V, 52 ff.

² Aarsb. fra Gehejmearch. V, 85 ff.

gen at sælge eller pantsætte liminæ iord¹, som ligger til deres Gaarde; dersom det var sket, skulde de, under Trussel om Faldsmaal, købe eller løse det igen. Af lignende Art var de Bestemmelser, der indeholdtes i § 12: Ingen Bonde maatte købe eller pante Dele af den Ejendom, som laa til frie Birk eller Købstæder, og ingen Købstadmænd eller Indbyggere i frie Birk maatte paa den anden Side af Kronens Bønder købe Dele af den Ejendom, som laa til deres Gaarde. Vilde man købe, skulde det være hele eller halve Gaarde, og man skulde tage lovligt Skøde derpaa og rede derfor til Slottet, hvad man burde. Hvor det ikke var sket saaledes hidtil, skulde den retmæssige Ejer enten købe eller løse Godset igen, eller ogsaa rede fulde Rede derfor, med mindre han vilde miste sit Køb og Pant.

Den næste Bestemmelse, § 13, forbyder enhver fri Mand, altsaa ogsaa Adel og Gejstlighed, at erhverve sig Bondegods: Item ville Vi ej, at nogen fri Mand skal pante eller købe nogen de Ejedele, som ligge til Vore Bøndergaarde eller til Vore frie Birk, men hvor det sket er her til, og have ikke lovlig Skøde, det have ingen Magt.

En ældre Bestemmelse, der ogsaa maa opfattes som et Led i Bestræbelserne for at sikre Kronen Indtægterne af Bøndergodset, er § 5 i Kristian 1.s Forordn. for Nørrejylland af 1466 1. Septbr.², hvoraf fremgaar, at saalænge der blot sidder nogen paa Bøndergodset, som svarer fuldt deraf, skal der ikke ske nogen Retsforfølgelse, men hvis Bøndergods bliver øde, skal Kongens Ombudsmænd lade Dele paa (iværksætte Retsforfølgelse imod) alle dem, der har Del i Godset, indtil de gør en ud, der svarer fuldt deraf, eller ogsaa skal de sælge Godset til en anden, der gør desligeste.

Ved Frederik 2.s Haandfæstning 1559 12. Aug.³, § 21, blev Bestemmelsen fornyet, at Adelen ikke maatte købe

¹ Jf. Eriks sj. L. II, 55 liminæ d. v. s. Lemmerne ude paa Marken (Agrene) der svarer til Hovedtoften ved Gaarden.

² Aarsberetn. f. Gehejmearch. V, 68.

³ C. C. D. I, Nr. 11.

eller pante frit Bondegods for Fremtiden, uden med Kongens Tilladelse. Det er imidlertid denne Konge selv, som ved sine store og omfattende Mageskifter har bidraget mest til at bringe det gamle System i Opløsning; da man naaede ned til Aar 1600, var der som oftest kun ganske faa Selvejere i Herrederne¹.

Derfor skal man tilbage til Beg. af 16. Aarh., Tiden umiddelbart før Klementsfejden, for at finde de gamle Forhold bevaret. Saafremt vi har nogenlunde fyldige Oplysninger fra denne Tid om Selvejerne i et Herred, vil vi ogsaa være i Stand til at rekonstruere den gamle Ordning af Kronens Skattegod, som Valdemar 4. anvendte hele sin store Kraft og Indflydelse paa at gennemføre, og som hans kloge og myndige Datter ved alle Midler søgte at bevare.

Man kunde endnu efter ovenstaaende stille sig det Spørgsmaal: Var den Ordning som Valdemar 4. synes at have gennemført, en ganske ny fiskal Reform, eller var den en Genoprettelse af de gamle Forhold som de var i Valdemar 2.s Tid? Genindførte han blot den faste Ordning som hans Forgænger Valdemar 2. havde fæstnet ved sine Love og Forordninger? Den store, betydelige Kilde til vor Viden om Skatte- og Godsforhold i Landet i disse ældre Tider vil, efter det beklagelige Tab af Erik Mændveds Jordebog ved Branden 1728, altid blive »Valdemars Jordebog«.

Af Hovedstykket fremgaar det nu, at den saakaldte Herredssum for Fjends Herred udgjorde 12 Mark Penge, der efter den dagældende officielle Kronevurdering aabenbart har ækvivaleret 4 Mark Sølv. Denne Sum vil efter ovenstaaende Undersøgelser netop repræsentere Sommer-skatten af Fjends Herred. Dersom vi havde Lov til at formode, at de 12 Mark Penge af Fjends Herred i Valdemars Jordebog var identisk med de 4 Mark Sølv, Herredet siden ydede i Sommerskat, vilde vi heri have et tydeligt Bevis for Rigtigheden af den Forklaring, Lauritz Weibull har

¹ I Fjends Herred f. Eks. 5 i Ekstraskattemandt. 1610 ff., hvoraf een endda var Præst.

givet af Hovedstykket i Valdemars Jordebog, nemlig, at det er en Ligger over de forventede Indtægter til den kongelige Kasse for et enkelt Sommerhalvaar. Selve Navnet Sommer- og Vinterskat, der utvivlsomt tør paralleliseres med Vaar- og Vinterstud i Halland, og som Følge deraf øjensynlig maa betragtes som Betegnelse for Stud, ligesom Fordelingen af Skatten, stemmer ogsaa med den af Lauritz Weibull fremsatte Forklaring, at visse Skatter fordeltes paa to Terminer med $\frac{1}{3}$ af Skattebeløbet paa Foraarterminen og $\frac{2}{3}$ paa Vinterterminen. Dette Terminsystem kendes særdeles vel udenfor Halland og Fjends Herred¹.

Hvor vidtgaaende Slutninger tør man nu drage af denne tilsyneladende Kongruens mellem Beløbet af Sommerstuden for et Herred i Valdemar 2.s og Kristian 3.s Tid? Man vilde vel paa Forhaand være mest tilbøjelig til at antage, at det kun er selve Skattebeløbet 12 Mark Sølv i Stud, der har været konstant, mens derimod Antallet af de Bønder, paa hvilke Skatten har været fordelt, efter den herskende Opfattelse, skulde have været langt større i 13. end i 16. Aarh.; den Mulighed er dog ikke ganske udelukket, at ogsaa selve Skattegodsets Størrelse har været konstant. Hvad enten nu Valdemar 4.s omfattende Nyordning af Kronens Skattegods var en Reorganisation eller

¹ Sommer- og Vinterskatten nævnes allerede, for Gullands Vedkommende, af Knud Fabricius (*Antikv. Tidssk. f. Sverige*, XVII, 11 ff.). Den kendes fra Sønderhald Herred som Selvejerafgift 1590 (Kolde-rup-Rosenvinge, Gl. da. Domme IV, 234 f.); fra Albo Herred, Skaane, 1546 $\frac{20}{100}$ (Kancelliregistranter 1535—50, 305); fra Bleking i Klaus Gjordsens Optegnelser om danske Len (*Da. Mag. 2 R.*, VI, 311). I aabent Brev 1569 $\frac{5}{8}$ om Bøndernes Forhold paa Ravensborg Len, Laaland, nævnes baade Hestegæsteri, Skrivergæsteri, Smør, Skattelam og anden Smaaredsel, og i Brevets § 8 fastsættes, at Bønderne skal yde deres Sommerskat til St. Hans, deres Sommersmør til St. Laurids og deres Vinterskat til Kyndelmisse (C. C. D. I, Nr. 476). Sommer- og Vinterskat kendes ligeledes fra Hids og Hads Herreder (Lensjordebøgerne). Se endvidere Litteraturhenvisninger i Lauritz Weibull: *Kung Valdemars Jordebok* 63, Anm. 1; Thomas Bang, *H. T. 8 R. VI*, 189, Anm. 2.

en Reform, synes Registreringen fra Kalundborg Arkiv¹ af Bøger i Træbind over Kong Valdemar 4.s Gods, visse Rente og Indtægt i Stud og Leding af vestsjællandske, nemlig Løve, Arts, Skippinge og Ods, Herreder at være den eneste Gravskrift derover; men den tillader at formode, at tilsvarende Bøger over alle andre Herreder i Landet dengang har eksisteret. Deres Tilintetgørelse er et alvorligt Tab; men det vil dog sikkert kunne lykkes os, ved taalmodig Fordybelse i det rige Stof, der hviler uudnyttet i Lensregnskaber, Markbøger og Jordebøger, at udgrave en Del Oplysninger om ældre Tidens Inndelings- og Skatteprincipper.

¹ Æ. D. A. I, 60; V, 8.